Анатоль Астапенка

МІКОЛА ЕРМАЛОВІЧ

Чалавек, што вярнуў годнасць цэламу народу



Мінск 2014

Змест

Дык адчыняй іх слаўны шэраг,
Вялікі подзвіг свой ствары.
Няхай і ў нашых буднях шэрых
Агонь няскорнасці гарыць!

(М. Ермаловіч. Гутарка № 14(21) 02.04.1976)

Уступ

Калі я перайшоў ў восьмы клас, то даведаўся, што мы будзем вывучаць прадмет пад назвай "Гісторыя БССР". Я вельмі ўзрадаваўся, бо дагэтуль у нас была толькі сусветная гісторыя, ды расейска-савецкая гісторыя рускіх цароў. А беларускай гісторыі не было.

Але я рана радаваўся. Калі пачалося вывучэнне гэтага прадмета, то паступова мая эйфарыя не толькі выветрылася, але і прыйшла ў свой антыпод – у жах! Аказваецца, увесь наш беларускі народ – усе 10 млн. чалавек што я добра ведаў з курсу геаграфіі – быў яшчэ ў незапамятныя часы заваяваны магутным і баявым народам – літоўцамі, нягледзячы, што іх цяпер усяго 3 млн. Мала таго – з тае пары хадзілі мае продкі то пад уладай тых літоўцаў, то палякаў – і толькі магутны старэйшы рускі брат здолеў вярнуць нас у нармальнае жыццё і выратаваў нас ад немінуючай пагібелі, ад голаду і холаду.

Каб неяк акрыяць ад такіх сумных вестак і выкінуць з галавы ня менш сумныя думкі пра сваю ганебную нацыянальнасць "беларус", я падаўся з галавой у вавучэнне такіх абстрактных навук як матэматыка і фізіка, дзе й атрымаў дыплом кандыдата фізіка-матэматычных навук, абараніўшы дысертацыю ў галіне фізікі элементарных часцінак – навукі таямнічай, а ў тыя часы яшчэ ў рамантычнай, апетай Уладзімірам Высоцкім і іншымі бардамі накшталт Гарадніцкага. Было, зразумела, неверагодна цяжка прадзіраацца праз тыя церні да зорак, але сэрца заўсёды грэла думка, што ісціна побач. І гэта так і было. Былі адкрытыя спачатку ачараваныя часцінкі, потым прыгожыя, урэшце фізікі пераканаліся ў існаванні і зусім фантастычных, фундаметальных часцінак – трох кваркаў, з якіх складаюцца усе астатнія часцінкі, а значыць і ўвесь свет…

Аднак пытанне засталося. Хто я усё ж: беларус, ці заходне-рускіх крывей? А мо мы, беларусы, жыхары правінцыі Польшчы, так званых "крэсаў ўсходніх"? Няўжо сапраўды мае продкі былі толькі прыгоннымі сялянамі нейкага літоўскага феадала, альбо польскага пана?

Хто – я?

Вось што пішацца ў падручніку майго школьнага навучання "История БССР. Мн. 1961. Под ред. Л.С. Абецедарского»:

«… Древнерусссские государства были очень ослаблены борьбой с татаро-монгольскими завоевателями, немецкими и шведскими захватчиками. Это использовали литовские князья. На протяжении XIII- XIV веков они подчинили своей власти западные (*сучаснай Беларусі – А.А*) и юго-западные (*сучаснай Украіны – А.А*) земли Руси. Местные феодалы, чтобы сохранить свои владения, были вынуждены подчиниться литовским князьям. (с. 30)»

Гэты ўрывак аснова канцэпцыі гісторыяграфіі Абэцэдарскага, што з юнацтва зневажала годнасць і гонар мой і майго народа – беларусаў. Цяпер, чытаючы той тэкст, я лёгка бачу алагічнасць і штучнасць той ілжэгісторыі. Ну паглядзіце самі. Тут сцвярджаецца, што на працягу 200 год наша краіна была аслабленая вайной з рознымі захопнікамі. Але чамусьці тыя захопнікі не чапалі літоўскіх князёў. Што за прывілегія? І гэтыя адгадаваныя, тлустыя літоўцы падпарадкоўваюць пад сваю ўладу агромністую тэрыторыю сучаснай Беларусі і Украіны. І дзіцячы розум вучняў савецкай Беларусі малюе вобраз гэтых магутных літоўцаў і побач занядбаных, нягеглых беларусаў… І далей: “Местные феодалы, чтобы сохранить свои владения, были вынуждены подчиниться литовским князьям.” Па самай элементарнай логіцы гэтым мясцовым феадалам каб захаваць свае уладанні, трэба было зрабіць якраз адваротнае – не падпрадкавацца іншай уладзе. Інакш жа адбяруць.

Атрымліваецца патрыятычнае выхаванне наадварот. Вакол магутныя літоўцы, некалькі соцен гадоў (г.зн. некалькі дзясяткаў пакаленняў) пануюць над занядбаным беларускім народам, які толькі й могуць быць панамі сахі і касы…

Але Госпад быў літасцівы да мяне і паступова разам з падарожжам у неабсяжныя прасторы ядравай фізікі і агульнай тэорыі адноснасці прыйшлі цалкам новыя веды пра беларускую гісторыю. Паступова праўдзівая гісторыя майго народа стала ўсё больш і больш вымалёўвацца ўва ўсёй яе трагічнай прыгажосці, гераізме яе дзеючых асоб і геніяльнасці яе асветнікаў і вучоных.

Дапамагла вучоба ў аспірантуры Інстытута фізікі Акадэміі навук БССР. За часы навучання ў аспірантуры – ў 70-х гадах XX ст. – я пазнаёміўся у бібліятэцы Акадэміі навук з многімі цікавымі людзьмі – навукоўцамі гісторыкамі, філолагамі, філосафамі, дый проста беларусазнаўцамі, якія адкрылі для мяне многія старонкі нашай гісторыі, скіравалі мае пошукі “сваёй гісторыі” ў патрэбнае рэчышча. Гэта былі выдатныя людзі: мастацтвавед Генедзь Сакалоў-Кубай, актор Алесь Лабанок, будучы лідэр БНФ Зянон Пазьняк, мастак Яўген Кулік, гісторык Алесь Міткавец…

Менавіта апошні, аднойчы, цеплым майскім раннем паказаў мне ў беларускай зале “Ленінкі” – так звалася Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У.І.Леніна – вельмі не ардынарнага для савецкіх часоў чалавека, які паклаў пачатак сапраўднай беларускай гісторыі, а асабіста

для мяне стаў прыкладам безахвярнага служэння навуцы і вызначыў платформу маяго светагляду на многія гады.

Адбылося гэта так. Мы сядзелі у згаданай зале і разбіралі стопку новых заказаных кніг з кнігасховішча. Недзе праз гадзіну працы Алесь адарваўся ад кніг, агледзеў зал і раптам спахапіўся:

– Анатоль, я табе зараз пакажу незвычайнага чалавека… Паглядзі вось туды…

І ён накіраваў мой позірк да століка, заваленага кнігамі і рукапісамі так грунтоўна, што здавалася там акрамя гэтай папяровай гары і няма нікога. Але чалавек быў. Гэта рабілася бачным, калі ўсе ж не мітусіцца па зале вачыма, а прыгледзецца больш уважаліва да таго незвычайнага стала. І тады можна было ўбачыць чалавека, які схіліўся да століка і неадрыўна вадзіў позіркам па радках нейкага рукапісу. Незвычайнасць гэтага чытача кідалася адразу – адлегласць паміж вачыма чалавека і праглядваем ім старонкі была такой малой, што ён амаль зліваўся з ёй. І калі ён усе ж адрываўся ад чытання і падымаў галаву, то можна было ўбачыць твар навукоўца, ягоныя зачэсаныя на бок валасы, як было прынята ў пасляваенных гадах, шэры касцюм з простым, але тактоўным гальштукам і, галоўнае – знакамітыя акуляры, якія вылучаліся ад усяго ягонага аблічча сваёй незвычайнасцю, бо нагадвалі дзве лінзы злучаныя металічнай дужкай і, як высветлілася пазней, гэта было амаль так – шкельцы акуляраў мелі такую вялікую крутызну, што, фактычна, з’яўляліся лінзамі. Адным словам, тыя акуляры мелі надзвычай вялікія дыёптрыі.



Гэта быў, тады яшчэ нікому не вядомы, гісторык Мікола Ермаловіч.

Ён вельмі дрэнна бачыў і быў вымушаны прымаць такую жахліва скручаную позу каб нешта прачытаць. А чытаў ён шмат. І не толькі гістарычныя кнігі, якіх у “лененіцы” было вельмі шмат. Ён чытаў, а дакладней працаваў з самымі старажытнымі рукапісамі, летапісамі, дакументамі даўно мінулых гадоў… І плён быў. Плён быў таму, што гэты чалавек працаваў не для здабыцця нейкіх фактаў, ці тэкстаў каб прадставіць начальству чарговую справздачу, ці абраніць дысертацыю для бязбеднга існавання пад савецкім небам не нейкай там гістарычнай кафедры. Ён працаваў для таго каб

адказць на пытанне якое яго мучыла ўсё жыццё: “Хто мы – беларусы? Хто былі нашы продкі і ці праўда, што іх заваявалі ваяўнічыя літоўцы і трымалі ў палоне можа трыста гадоў?… “

Ён працаваў бескарысліва і сумленна, ён ствараў сапраўдную гісторыю Беларусі. Ён працаваў для сябе. І для мяне. І для ўсіх нас.

Гэта быў цяпер усім вядомы, выдатнейшы гісторык і цудоўны чалавек – Мікола Ермаловіч.

Пройдзе яшчэ гадоў пятнаццаць і я пазнаёмлюся з Міколам Ермаловічам непасрэдна і не толькі пазнаёмлюся, а буду разам з ім удзельнічаць у розных дзеях у той пасіянарны перыяд 90-х гадоў, калі усе мянялася, руйнавалася і адраджалася.

Ён стане маім настаўнікам, а я буду яму навекі удзячны за тое, што ён вярнуў мне *маю* гісторыю беларусаў, вярнуў мне веру ў беларускі народ і я стаў ведаць, што мы, беларусы не нейкі там пакорлівы, маўклівы народзец без мінулага і будучыні, а цалкам самастойная магутная еўрапейская нацыя з вялікай гісторыяй, выдатнымі героямі, цудоўнымі пісменнікамі, мастакамі і навукоўцамі.

Штрыхі да біяграфіі славутага гісторыка

Дзяцінства, школа, інстытут

Нарадзіўся Мікола Ермаловіч 29 красавіка 1921 г. у вёсцы Малыя Навасёлкі Менскага павета (цяпер Дзяржынскі раён).) у вялікай сялянскай працавітай сям'і. Бацька, Іван Іванавіч, працаваў у калгасе конюхам. У 1937 годзе быў рэпрэсіраваны, рэабілітаваны ў 1956 годзе (пасмяротна); маці, Стэфка Юр'еўна, працавала калгасніцай. У яго былі браты Валянцін і Леанід і сястра Марыя.

Мікола Ермаловіч паходзіў хоць і з сялянскай, але з “пародзістай”, моцнай сям’і. Гэта бачна з таго, што і яго дзед, і бацька і асабліва браты былі неардзінарнымі і вядомымі ў Беларусі людзьмі.

Цікавай постаццю у сям’і Ермаловічаў уяўляў дзед. У 1914 годзе дзед Міколы Ермаловіча купіў у нашчадкаў капітана Шустава адзін з хутароў Малыя Навасёлкі (у народзе часам называюць шустаўка). Яшчэ раней гэтыя землі належалі панам Кастравіцкім (з гэтага роду выйшлі вядомыя паэты – беларускі Карусь Каганец (К.К.Кастравіцкі) і французкі Гіём Апалінэр (сапраўднае Гіём Альбер Уладзімір Аляксандр Апалінарый Кастравіцкі)), але за актыўны ўдзел у паўстанні 1863 – 1864 гадоў ў Беларусі і ў Літве абодва браты былі сасланы ў Сібір, маёнтак секвестраваны (забарона карыстацца маёмасцю, якую накладваюць органы ўлады) у царскую казну, потым падораны капітану Шуставу. У 1930 годзе тут, на "шустаўскіх" землях, быў арганізаваны калгас "Победа".

Брат Леанід.

Брат Міколы Ермаловіча – Леанід Іванавіч нарадзіўся 27 ліпеня 1923 года. Таксама ў вёсцы Малыя Навасёлкі. Перад Вялікай Айчыннай вайною закончыў Дзяржынскую беларускую СШ. Са жніўня 1941 года быў членам Навасёлкаўскай патрыятычнай групы Дзяржынскага патрыятычнага падполля, выконваў розныя адказныя даручэнні. У лістападзе 1942 года пайшоў у партызанскі атрад "Бальшавік" брыгады імя І.В.Сталіна Баранавіцкай вобласці. Удзельнічаў у падрыве чатырох варожых эшалонаў і 28 аўтамабіляў з жывой сілай і тэхнікай, у разгроме нямецкага паліцэйскага гарнізона ў вёсках Рубяжэвічы, Камень, Гідрушкі.

Ён арганізаваў і стварыў гісторыка-краязнаўчы музей Навасёлкаўскай СШ. Узнагароджаны ордэнам Чырвонай Зоркі, медалём "Партызану Айчыннай вайны" I ступені і іншымі. Памёр 24 лістапада 2004 года. Пахаваны на вясковых могілках каля вёскі Навасёлкі.

Брат Валянцін.

Малодшы брат – Валянцін Іванавіч нарадзіўся 17 сакавіка 1925 года, беларускі акцёр, заслужаны работнік культуры БССР. Удзельнік Вялікай Айчыннай вайны. Заслужаны работнік культуры БССР (1988). З 1978 года рэжысёр Краснапольскага народнага тэатра Магілёўскай вобласці. Працаваў рэжысёрам многіх тэатральных калектываў Беларусі. Узнагароджаны двумя ордэнамі Айчыннай вайны II ступені, 9 медалямі, Граматай Вярхоўнага Савета БССР (1978) і іншыя. Лаўрэат прэміі Ленінскага камсамола Беларусі (1986), лаўрэат Усесаюзных фестываляў самадзейнай мастацкай творчасці (1988, 1991).

Ён пакінуў значны след у сцэнічным мастацтве, у беларускай культуры, у прапагандзе са сцэны беларускай мовы, беларускіх пісьменнікаў і іх твораў.

Сам Валянцін Іванавіч прызнае: усе ягоныя поспехі гэта заслуга брата – Міколы Ермаловіча. Усё пачалося ад неўтаймаванасці і няўрымслівасці старэйшага брата Мікалая Іванавіча, часта падкрэсліваў Валянцін.

"*Ён у нас выкладаў гісторыю ў Дзяржынскай беларускай СШ*", – успамінаў Валянцін Іванавіч. – *Брат братам, а мне ён ставіў тройку па гісторыі: не мог ён даравацц ні мне ні каму іншаму няўвагі да нашай далёкай мінуўшчыны, імкнуўся, каб кожнага гісторыя зацікавіла, запаланіла, каб абудзілася жаданне яе вывучаць, ведаць і весці справу беларускага Адраджэння*".

Дзяцінства М.І.Ермаловіча.

Першыя згадкі пра дзіяцячыя гады Міколы Ермаловіча звязаныя з ягонай маці Стэфкай. Як было прынята ў сялянскіх сем'ях яна часта брала дзіцятку Міколу з сабой на поле і жала жыта. Яна клала сына ў цені за пастаўленымі снапамі і займалася сваёй нялёгкай працай. Аднойчы Стэфка ня ўгледзела, што снапы ўпалі і сонца пачало паліць маленькаму

немаўлятку ў адкрытыя вочкі. Так пад бязлітаснымі сонечнымі промнямі Міколка праляжаў некалькі гадзін і вочы атрымалі жорсткі сонечны апёк, які не прайшоў бясследна. З таго часу ў Міколкі – будучага генія беларускай гісторыі і пачаліся праблемы са зрокам. І стан ягонага зроку пагаршыўся на працягу ўсяго жыцця (у апошнія гады дасягнуў узроўню – мінус 28!).



Фота з сямейнага архіва 1922 года.
Немаўля Мікола Ермаловіч на каленях маці. Злева стаіць – бацька.

Цікавасць да роднай гісторыі ў малога Міколкі абудзілася ў 2-м класе літаральна з аднаго сказа школьнага падручніка па беларускай мове: "Полацк – самы старажытны горад Беларусі". Яго, малога, зацікавіла: Чаму? І вось гэта неардынарная цікавасць “чаму? што? калі? дзе?” да роднай гісторыі крочыла поруч з ім усё свядомае жыццё.

Яшчэ ў школе пачалі праявіліся творчыя здольнасці М.Ермаловіча. Як ён сам піша ў “Аўтабіяграфічных накідах”: “*Творчую працу я пачаў у 1936 г., калі ў друку пачалі з’яўляцца першыя літаратурныя вопыты. Аднак сталую навукова-літаратурную дзейнасць распачаў у 1948 г. даследваннем творчасці беларускіх пісьменнікаў. Адначасова я зацікавіўся гісторыяй Беларусі*”.

У 1938 годзе М.І.Ермаловіч скончыў Дзяржынскую беларускую СШ і паступіў на філалагічны факультэт (аддзяленне мовы і літаратуры) Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А.М.Горкага. Да пачатку Вялікай Айчыннай вайны паспеў скончыць тры курсы інстытута. З-за дрэннага зроку – "нізкі на вочы" (блізарукасць), ад вайсковай службы быў вызвалены.

У пачатку Вялікай Айчыннай вайны эвакуіраваўся і ў 1941 – 1943 гадах працаваў настаўнікам рускай мовы і літаратуры ў вёсцы Лабаскі Мардоўскай АССР.

Пра жыццё ў Мардовіі М.Ермаловіч піша ў сваіх дзённіках: "*У час ВАВ лёс мяне закінуў у Мардоўскую АССР. У канцы 1941 г. мне ўдлася спісацца з паэтам Міхасём Машарам, з якім я працаваў перад вайной у Шаркаўшчынскім РайАНА. Ён быў супрацоўнікам газеты "Савецкая Беларусь". І ў хуткім часе мне сталі прыходзіць яе нумары*". Любоў да Беларусі, да беларускай мовы перадалася і да ягоных калег у Мардовіі. І хутка беларускамоўную прэсу чытала ўся інтэлігенцыя вёскі Лабаскі, якая да прыезда сюды беларускага патрыёта нават ня ведала пра існаванне такой мовы. "Хочацца адзначыць, што газету "Савецкая Беларусь" і яе сатырычны дадатак "Раздавім фашысцкую гадзіну" любілі чытаць мае калегі настаўнікі-мардоўцы і рускія. Адзін з іх, выкладчык фізікі Іван Дзмітравіч Шумілкін – спецыяльна прыходзіў да мяне каб пачытаць "беларускую газету" – піша Мікола.

Вось гэтая ягоная рыса – любоў да беларушчыны – будзе вызначаць і надалей стыль і мэту жыцця Міколы Іванавіча Ермаловіча, дзе б і калі ён не знаходзіўся. І праз усё жыццё сіла гэтай любові будзі прыцягваць і зараджаць "беларускай" энергіяй многіх і многіх людзей.

"Так вот где таилась погибель моя"

Вяртанне на Радзіму.

Напрыканцы 1943 года пачалося вызваленне Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў і Мікола Ермаловіч вырашае вяртаецца ў Беларусь.

Ён едзе дадому і ледзь не гіне ў таварным цягніку, якімі ў той час, як правіла, карысталіся ўсе падарожныя людзі.

Адбылося гэта так. На адной з стацый па дарозе ў Маскву, юнак выскачыў каб што-небудзь набыць паесці. Тамбур быў зачынены і ён палез паміж вагонамі. І калі ён апынуўся ў спецыфічным месцы там, дзе выгоны злучае так званы гармонік, цягнік раптоўна рушыў. Хлопец апынуўся ў пастцы, яго сціснула вагонамі і ён апынуўся ў смяротнай небяспецы…

Ён "стаў крычаць нямым голасам….", думаў што жыццю прыйшоў канец. М.Ермаловіч вельмі яскрава апісвае той выпадак: "*Цікава, што ў маёй свядомасці за гэты кароткі час успывалі нейкія драбніцы з маленства, таксама прыгаджаліся словы: "Так вот где таилась погибель моя*".

Ва ўспамінах М. Ермаловіча можна прасачыць усе этапы пераходу ў царства мертвых, якія неадразова апісваліся ў літаратуры, прысвечанай жыццю пасля смерці:

“...мне здалося. Што я лячу знізу ўверх з нейкае ямы. Я прыйшоў у прытомнасць, але яшчэ некалькі часу ня мог зразумець чаго гэта я ляжу на зямлі і вакол мяне стаіць вялікі натоўп людзей. Потым затрымаліся на станцыі. Прыйшоў урач”.

Стан будучага генія беларускай гісторыі быў вельмі цяжкім:

“*Спытаўся ўрача, ці выжыву, яна супакоіла мяне, але па твары я зразумеў, што яна сама не верыла ў свае словы. А тут яшчэ нейкі ранены сказаў: “Зачем, чтобы человек мучился, дать ему какого порошка, чтобы быстрее умер*”.

Але на шчасце яму ніхто такога парашка не даў і праз колькі год… літоўцам прышлося аддаць пальму першынства ў ВКЛ беларусам… Бо Ермаловіч выжыў. Але калі яго ўжо выпісвалі з Басманскай бальніцы г. Масквы, ён глянуў у люстэрка і ад перапугу ледзь зноў не лёг. Вочы яго былі страшэнна чырвоныя, як два вугельчыкі. Потым паступова колер вярнуўся да нармальнага, але з таго часу зрок пачаў імкліва пагаршацца.

Гэтая рэпетыцыя гвалтоўнай смерці ў той час скончылася жыццём. Але праз шмат год ён усё ж загіне пад коламі іншага транспарту – аўтамабіля.

Беларусь, мая старонка…

1943 год. Мікола Ермаловіч уладкоўваецца на працу ў былым Суражскім раёне Віцебскай вобласці працуе інспектарам райана. У 1946 годзе прыязжае на сваю малую радзіму – у Дзяржынскі раён, у вёску Малыя Навасёлкі. Пасля заканчэння Вялікай Айчыннай вайны працягваў вучобу ў педінстытуце, які закончыў у 1947 годзе.

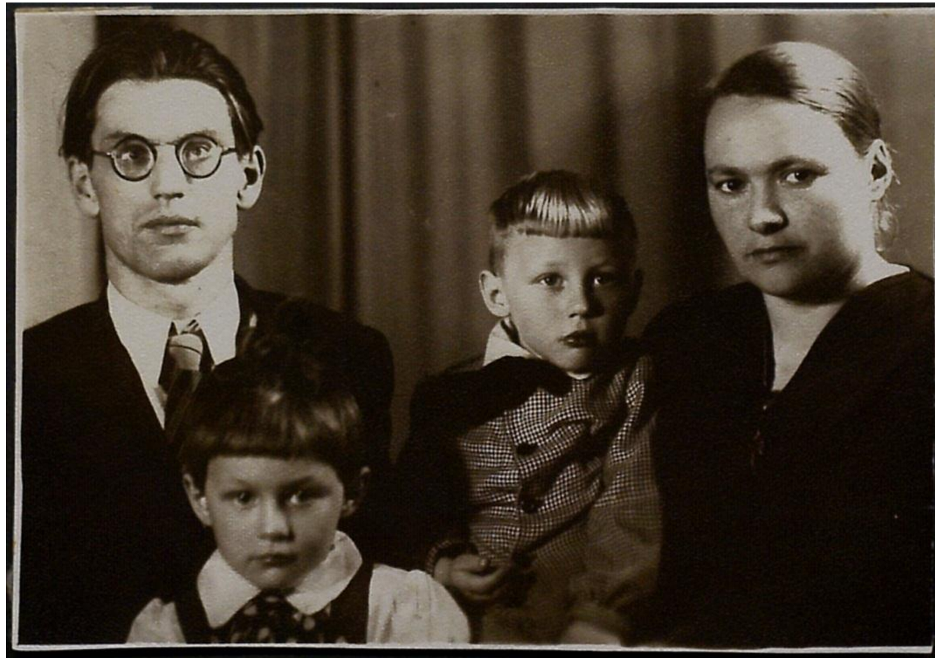
Пасля заканчэння педагагічнага інстытута М.І.Ермаловічу параілі паступіць у аспірантуру пры Інстытуце літаратуры АН БССР і прафесійна заняцца навукова-даследчай дзейнасцю. Ён даў згоду і сам прапанаваў тэму кандыдацкай дысертацыі: "Развіццё беларускай літаратурнай мовы ў XIX стагоддзі".

Ініцытыва ў Савецкім Саюзе, як вядома, не толькі не падтрымлівалася, але й магла прывесці да самых трагічных вынікаў. Тое атрымалася і з Ермаловічам. Тэму М.І.Ермаловіча "зарэзалі" без ніякіх тлумачэнняў тагачасныя кіраўнікі навукай і прапанавалі яму пісаць дысертацыю больш падыходзячую…. Не, канешне не для навукі, – падыходзячую для будаўніка сталінскага камунізму.

Вось якой была “правільная” тэма: "Вобраз Іосіфа Вісарыёнавіча Сталіна ў беларускай літаратуры і фальклоры". “Коштоўнасць” гэтай тэмы і вобраза "правадыра ўсіх часоў і народаў" Мікалай Ермаловіч добра ведаў: яго бацька быў, як вядома, рэпрасаваны і, таму не дзіўна, што ён не пайшоў на здзелку са сваім сумленнем і не прыняў “прахадную” прапанову.

Так скончылася для Міколы Іванавіча спроба афіцыйнага шляху ў навуку. У выніку М.І.Ермаловіч апынуўся ў горадзе Маладзечна і тут, у Маладзечанскім настаўніцкім інстытуце на працягу сямі годоў ён выкладае беларускую літаратуру.

Мікола Ермаловіч жэніцца. Нараджаюцца дзеці: дачка і сын.



Мікола Ермаловіч з сям'ёй – жонкай Лідзіяй і дзецьмі
дачкой Аленай і сынам Усеваладам

Гэтыя счаслівыя пасляваенныя гады ў невялічкім беларускім гарадку…. Тут праходзіць яго маладосць, тут ідзе інтэнсіўны пошук свайго шляху ў жыцці, тут фармуецца Мікола як асоба. Здаецца яшчэ нічога істотнага не напісана.

Але гэта толькі здаецца. Рухтуецца платформа, а для яе трэба моцны, здаровы падмурак. Таму ён піша:

"*Прычыны, чаму той ці іншы чалавек застанаўліваецца на пэўным пункце і не ідзе далей, многа. Аднак, па-мойму, галоўнай прычынай, з'яўляецца абмежаванасць светапогляду чалавека. Ён альбо зусім не мае ніякага ідэала, альбо мае такі, які можна лёгка, а калі і цяжка то скора дасягнуць. Трэба прыйсці да пераканання, што нельга выпрацаваць сталых рэцэптаў на ўсё жыццё, на ўсе выпадкі*" (З дзённікаў – 4.01.1949 г.)

І ягоны ідэял – незалежная Беларусь, беларуская нацыянальная ідэя і родны народ – не забудзецца свайго слаўнага сына. Мікола Ермаловіч аддасць усё сваё жыццё служэнню гэтаму ідэалу і Радзіма аддзячыць яму. Але гэта будзе пазьней, шмат пазьней. Аднак у

ягоных запісах тых надоў ужо адчуваецца цвердая вера ў правільнасць абранага шляху і не па-юнацкі сур'ёзнасць поглядаў:

"*Я не крыўджуся на свой час. Наадварот, я ўдзячны лёсу свайму, што мне выпала шчасце жыць у гэты час, калі канчаткова ламаецца векавая цяжба паміж злом і праўдай, у карысць апошняй. Удзячны лёсу, што на плечы мае, як і … маіх сучаснікаў легла самая цяжкая і высокародная місія на зямлі…*"(Дзеннікі. 3.02.1949).

Адкуль ён ведаў пра сваю місію?

Ён яе адчуваў. І проста шоў як сабака па следу. Да старта заставалася яшчэ восем год, і пачнецца новы перяд, які адзначыцца выхадам на заўчасную пенсію.

А вось і пенсія… у 37 год

Пасля закрыцця інстытута і да 1957 года Мікола Ермаловіч працаваў загадчыкам метадычнага кабінета Маладзечанскага інстытута ўдасканалення настаўнікаў.

Але зрок працягваў пагаршацца. І ў 1957 годзе, у сувязі са значнай стратай зроку, ён выходзіць на пенсію.

Ўва ўсякай дрэннай падзеі альбо трагічным выпадку ёсць адваротны бок. Творца нібы кампенсуе сваім ахвярам неабходнасць нясення той цяжкай, часта нават смяротнай ношы. І ў гэтых абраных праяўляюцца здольнасці і магчымасці не дасягальныя звычайным абывацелям і нават разумным, здольным людзям. І яны становяцца прарокамі. Такім быў касназычны Маісей, што вывеў свой народ з Егіпецкага палону. Такім быў інвалід-калясачнік Стывен Хокінг, што стварыў сучасную касмалогію…

І такім чалавекам стаў амаль сляпы Мікола Ермаловіч. Менавіта пасля вымушанага сыходу на пенсію і пачалося ягонае сапраўднае творчае жыццё.

З гэтага часу (1957 г.) Мікола Ермаловіч пачынае даследаваць старажытныя летапісы, аналізаваць працы вядомых гісторыкаў, даводзіць свае ацэнкі гісторыкам – ранейшым і сучасным. Абмежаваны фізічнымі здольнасцямі, М. І. Ермаловіч вывучаў крыніцы самастойна і спачатку ў дыскусіях не ўдзельнічаў. Ён меў мужнасць у сваёй працы выступаць супраць афіцыйнай гістарычнай навукі, закаванай у браню марксісцка-ленінскай дагматыкі і вялікадзяржаўнай расійскай традыцыі.

Тое, што М. Ермаловіч не знаходзіўся на працы ў афіцыйных навуковых установах (напрыклад, у Інстытуце гісторыі АН БССР ці ў БДУ), пайшло яму на карысць. Ніхто ўжо не перашкаджаў яму працаваць над любімай справай – вывучэннем беларускай гісторыі, ніхто не забараняў выбіраць тэму даследаванняў ці абмяжоўваць яе вельмі сціплымі рамкамі.

Свабода… Яна выклікала свабодны палёт думкі, неабмежаванай рамкамі афіцыёзу, і ўрэшце дазваляла на нейкім жаццёвым этапе сказаць знакамітае архімедаўскае “Эўрыка”.

Вось як сам гісторык гаворыць пра пачатак сваіх доследаў: “*І калі я пачаў чытаць падручнікі, то ўбачыў, што іх аўтары ішлі ад Стрыйкоўскага, перапісваючы адзін у аднаго. Прыйшлося звярнуцца да першакрыніц, прынамсі, да Іпацьеўскага летапісу. І стала ўсё зразумелым. Па-першае, я даведаўся, што сучасная Літва і старажытная Літва – гэта зусім іншыя тэрыторыі. Старажытная Літва знаходзілася на тэрыторыі Беларусі. Яна была не на паўночны захад ад Навагрудка, а на ўсход ад яго*”.



Пасля працы добра пагушкаць на нагах дачушку Алену

Ён пачынае апантана і дэталёва вывучаць летапісы, хронікі, акты, разнастайныя дакументальныя крыніцы. Чым больш “капаў”, тым больш здзіўляўся – усё новае, цікавае, невядомае, нідзе, ніколі і нікім не было выкарыстана. Прыйшоў час і Ермаловіч нават аж жахнуўся: “чаму ж гэта не было выкарыстана – можа чыталі, ды не заўважылі, ці мо не хацелі заўважыць...

А, вось сведчанне Іпацьеўскага летапісу пад 1251 годам: "Міндовг вражбою бе за ворожьство Литву зане". Як бачна, не Навагрудак і іншыя блізкія тут гарады заваяваў, а Літву.

Дзіўна вось што. Ніхто да Мікалая Іванавіча Ермаловіча не цытаваў гэтага яскравага ўрыўка, дзе летапісец сведчыць: Міндоўг заваяваў Літву, але не наадварот! І ніякія літоўцы нас не заваёўвалі, а наадварот Навагарадок, начале з Міндоўгам падпарадкоўвае бліжнія землі, у тым ліку і Літву. Ды і не магло быць інакш. Надта нізкі ўзровень як культурнага, так і эканоміка-сацыяльнага парадку мелі тыя балцкія плямёны – аукштайты, жмудзь, што пазней тарымалі назву літоўцы, каб усур'ёз дыктаваць сваю палітычную моц суседзям.

Але гэтае адкрыццё прыдзе Ермаловічу паступова, а да шырокага прызнання гістарычнай праўды пройдуць яшчэ дзесяцігоддзі…

II. Пошукі свайго шляху. Непрызнанне.

Per aspere ad astra[1]



Што рабіць?

[1] *Per aspere ad astra* (лат.) – Скрозь церні да зорак.

Пенсія, хоць і не вялікая, дала магчымасць Міколу Іванавічу прысвяціць сябе цалкам любімай справе. Гэтай справай была, найперш, творчасць – літаратурная і даследчая. Ён піша вершы, піша прозу – апавяданні, спрабуе сябе ў драматургіі, піша навукова-даследчыя працы па гісторыі.

Творчая натура Міколы Ермаловіча шукала выхад, рэалізыцыі шматлікіх творчых задумак. Трэба сказаць, што творчыя здольнасці ў Міколы Іванавіча выявіліся яшчэ са школы, а менавіта з 1936 года, калі ён упершыню паспрабаваў сябе ў літаратуры. Дэбютаваў вершам, прысвечаным смерці Максіма Горкага ў раённай газеце "Ударнік Дзяржыншчыны" (г. Дзяржынск) 22 чэрвеня 1936 года. З 1948 года друкуе ў маладзечанскай абласной газеце "Сталінскі шлях", у альманаху "Нарач", газетах "Звязда", "Літаратура і мастацтва", "Голас Радзімы", часопісах "Полымя", "Нёман", "Маладосць" свае вершы і літаратурна-крытычныя творы.

З выхадам на песнію, г.зн. з 1957 года магчымасці да заняткаў творчасцю ў Міколы значна павялічыліся. З’явілася шмат вольнага часу, на працу не трэба было хадзіць, хоць ён усё ж уладкаваўся пазней на ня хітрую падпрацоўку праз таварыства людзей, маючых прабелемы са зрокам. Дыяпазон творчых пошукаў у тыя гады (60 – 70-я гады) здзіўляе сваім размахам. Ён піша апавяданні, спрабуе сябе ў драматургіі, піша гістарычныя нарысы.

У 1959-1960 гадах Ермаловіч піша п’есу “Праўда і хлеб”. Тэкст займаў 89 старонак машынапісу, па жанру гэта была драма з 3-х дзеях. П’еса адпавядала патрабаванням твора, прыдатнага да пастаноўкі на сцэне беларускіх тэатраў і Ермаловіч адсылае працу галоўнаму рэжысёру Бабруйскага тэатра А.С. Аркадзьеву. Але апошні дае адмоўную рэцэнзія, прапанаваўшы скараціць, дапарацаваць і надрукаваць у часопісе. Гэта і зразумела. У тыя часы выхад “напрамую” да рэжысёра тэатра, не маючы сваго імя, альбо пэўных сувязей – было марным заняткам.

Увесь свой вольны час, ад самага пачатку выхаду на пенсію, ён прысвячае гістарычным пошукам, якія ўрэшце прыводзяць да станоўчы вынікаў. Ён знаходзіць сваю нішу, робіць сваё архімедаўскае адкрыццё, якое распачынаецца з напісання артыкула “Дзе была летапісная Літва?” ў 1968 годзе.

Але акрамя невялічкіх тэзісаў у зборніку матэрыялаў акадэмічнай канферэнцыі на многія гады яго чакае непрызнанне. Яго творы не прымаюцца да друку, афіцыйныя гісторыкі не ўспрымаюць ягоных ідэй і гэта працягваецца гадамі і нават дзесяцігоддзямі (да 1989 года).

Мікола Ермаловіч зайздросна мэтавая натура, ён не можа чакаць прыходу тых часоў калі знікне дзяржаўная цэнзура, калі настане свабода друку і думак. Гэты час прыйдзе. А пакуль…

А пакуль Мікола Ермаловіч вырашае напісаць гістарычнае даследванне, якое б задаволіла афыіцыйную гістарычную науку. Ён вырашае даследваць гісторыю КПСС і рэвалюцыйнага руху на Беларусі. І бярэцца не за нейкія там праблемы калектывізацыі ці індустрыялізацыі БССР. Ён ідзе… адразу к высотам. У 1970 годзе піша грунтоўную працу пад “прасавецкай” красамоўнай назвай “Пад іх сцягам ідзе Беларусь”. На 113 старонках машынапіснага тэксту вывучаецца той не малы – як паказана Ермаловічам – ўнёсак у гісторыю Беларусі, зроблены класікамі марксізма-ленінізма – Карлам Марксам, Фрыдрыхам Энгельсам і Ўладзімірам Ульянавым-Леніным.

Праца складаецца з двух частак. У першай “Яны бачылі і нашу Беларусь”, вывучаецца дзейнасць К.Маркса і Ф.Энгельса ў дачыненні да беларускіх праблем, а ў другой “Ленін і Беларусь” – даследуецца ленінскі след у Беларусі.

Працу, як можна цяпер выказацца, канешне, “зарэзалі”. Ужо тое, што яна рабілася не ў акадэмічным інстытуце па квартальнаму плану, альбо на катэдры універсітэта па “гадавой тэме”, а нейкім беспрацоўным інвалідам, аўтаматычна выключала нават магчымасць выступіць з яе тэзісамі а не тое каб надрукаваць яе. Рэцэнзент піша: “Очень много непродуманных переходов и выводов, несвязанных с … историей КПСС.” І шчыра адмаўляе Мікалаю Іванавічу: “Нужна ли такая работа, акцентированная только на Белоруссию?».

Цяжка сказаць ці адчуваў сябе ў тыя гады Мікола Ермаловіч рэалізаваным як творчая натура. Як мы бачым, далёка не ўсе творы здолелі пабачыць свет у тыя “празрыстыя” гады, асвечаныя пільным ліхтарыкам Камітэта дзяржаўнай бяспекі. І асабліва цяжка было данесці людзям што-колвек пра мінулае Беларусі, якое праглядвалася па-за кадрам афіцыёзнай навукі, а менавіта гэтая тэма вабіла Міколу Ермаловіча і была галоўнай мэтай жыцця.

Самвыдавецкі перыяд. Гутаркі

І Мікола Ермаловіч знаходзіць выхад. Ён адраджае старажытную форму беларускага пісьменства – самвыдат. Нелегальны ці пазацэнзурны друк у Беларусі з'ява цікавая і да нашага часу яшчэ мала даследаваная. Што друкавалі ў тым своеасаблівым жанры? У першую чаргу тое, чаго не хапала савецкаму беларусу, канешне, тэксты нацыянальна-дэмакратычнага кірунку. Тыя творы змяшчалі інфармацыю, альтэрнатыўную афіцыйнай, выходзілі і распаўсюджваліся без пільнага кантроля Галоўліта – тагачаснай савецкай цэнзуры.

Яшчэ ў 1963 – 1964 гадах М.І.Ермаловіч выпускае рукапісны самвыдацкі часопіс "Падснежнік", усяго выйшла чатыры выпускі. Выход "Падснежніка" спыніўся пасля зняцця з пасады Першага сакратара ЦК КПСС М.С.Хрушчова на пленуме ЦК КПСС у кастрычніку 1964 г.

Аднак змена партыйнага кіраўніцтва ў Савецкім Саюзе не магла змяніць становішча са свабодай слова ў гэтай краіне. Яго па-ранейшаму не было. Наадварот, краіна ўступіла ў доўгі перыяд брэжнеўскай стагнацыі і адсутнасць свабоды стала амаль нормай – людзі проста не маглі ўявіць іншую магчымасць свайго жыцця.

Акрамя Міколы Ермаловіча.

Праз дзесяць год ён вяртаецца да самвыдату. На гэты раз надоўга. Новы праект назваўся “Гутаркі”.

На ваш папрок, што шмат нам далі,
Скажу я вам такія словы:
Вы ДАСТАЕЎСКАГА ў нас узялі,
Узамен нам даўшы мураўёва...

*Наш ДАСТАЕЎСКІ крыж нявол*і
За вашу волю нёс бясстрашна,
Ён азарыў з сардэчным болем
Пацёмкі вашых душ няшчасных.

(М.Ермаловіч. "Водпаведзь")

Гутаркі

«Гутаркі» М.Ермаловіча сталі працягам рукапіснага "Падснежніка”

«Гутаркі» – вельмі цікавы, самабытны праект сапраўднай народнай газеты, які Мікола Ермаловіч самаахвярна ажыццяўляў у самыя савецкія, застойныя часы. Тэксты газеты друкаваліся на машынцы і потым гэтыя лісткі распаўсюджваліся па знаёмым, знаёмым тых знаёмых… і гэтак далей.

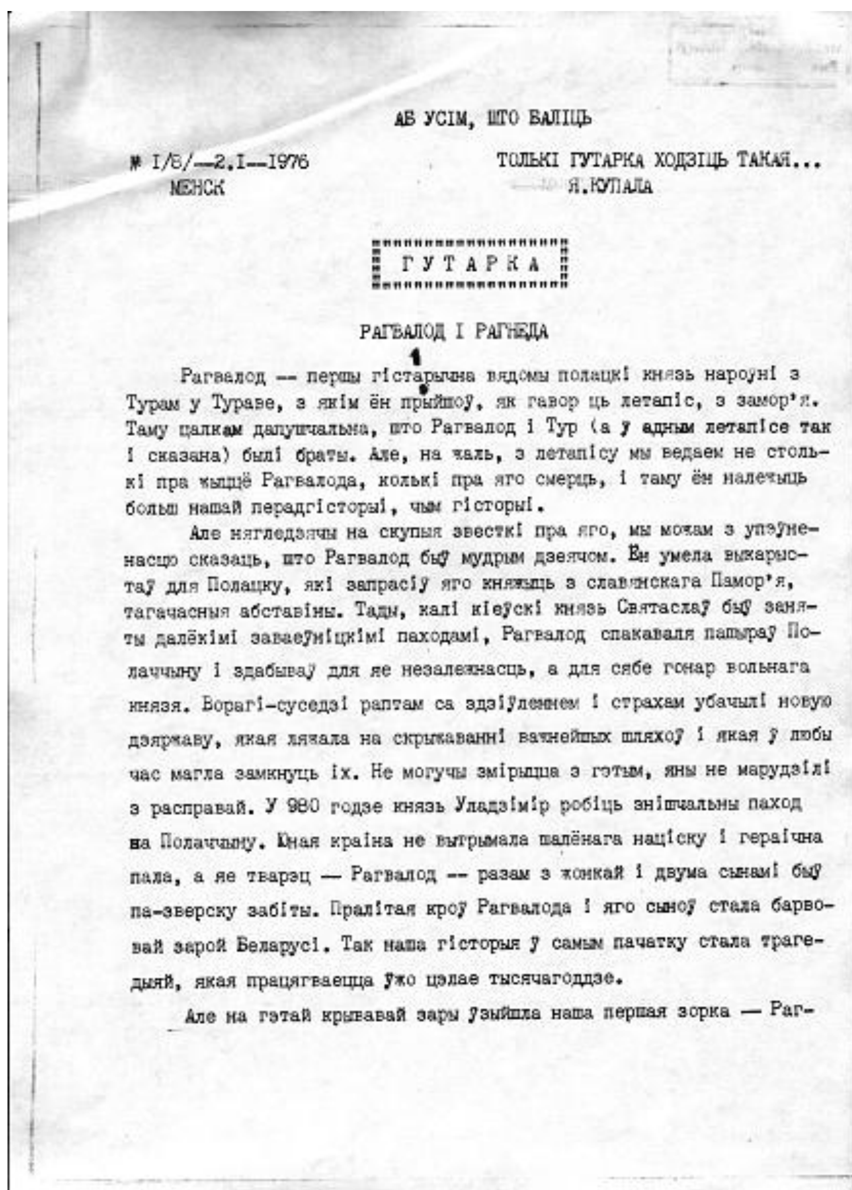
Назву – «Гутарка», – аўтар выбраў пад увагаю таго, што ў яшчэ ў XIX стагодздзі гутаркі былі найбольш распаўсюджаным жанрам нелегальнага друку. У выданні змяшчаліся творы, якія не маглі быць змешчаныя ў афіцыйным друку з-за свае грамадзянскае, сацыяльнае і палітычнае накіраванасці. Аўтар рыхтаваў матэрыялы ў Мінску (у ДБЛ БССР), друкаваў ў Маладэчні на машынцы, а потым перадаваў вядомаму адраджэнцу мастаку Яўгену Куліку для памнажэння. Нумар выходзіў прыкладна раз на тыдзень. Усяго выйшла каля 50-ці «Гутарак», але частка з іх была страчана (усяго вядома 46). Змяшчаліся матэрыялы рознага жанру, прасякнутыя ідэяй незалежнасці, нацыянальнага абуджэння Беларусі.

Фармат паперы "Гутарак" – А4, надрукаваныя на пішучай машынцы на адным баку аркуша праз два інтэрвалы, аб'ём аднаго нумара ад 1 да 5 старонак. Каптур выдання змяшчаўся ўверсе першай старонкі, колькасць і размяшчэнне элементаў каптура крыху

змянялася. Уверсе каптура, акрамя асобных нумароў, быў надрукаваны дэвіз "*Аб усім, што баліць*". Справа эпіграф "*Толькі гутарка ходзіць такая*", радкі з верша Янкі Купалы напісаны двумя радкамі; злева парадкавы нумар і дата выхаду, ніжэй месца выхаду нумара (з-за канспірацыі Мікола Ермаловіч пазначаў Менск: "Паспрабуй, КДБ БССР, пашукай.").

Ніжэй, пасярэдзіне каптура – назва "Гутаркі", напісаная адным радком вялікімі літарамі, якія падкрэслены ці ўзяты ў рамку і такім чынам аддзелены ад назвы матэрыялу. Змест гутарак самы разнастайны – тут і вершы, і апавяданні, і гістарычныя нарысы, і розныя матэрыялы, так бы мовіць, “на злобу дня”, і што самае небяспечнае для тых застойных гадоў – тэксты, у якіх ацэньваюцца бягучыя палітычныя падзеі. Аўтар усіх “Гутарак” і ён жа выдавец, рэдактар і карэктар – Мікола Ермаловіч.

"Гутарка аб усім, што баліць" Міколы Ермаловіча _ гэта забытая беларуская традыцыя свабоднага незалежнага слова і незалежнага свабоднага грамадства і яго самаахвярнай уласнай ініцыятывы ў Беларусі 60 – 70 гадоў XX стагоддзя.



АБ УСІМ, ШТО БАЛІЦЬ

№ I/8/—2.I—1976
МЕНСК

ТОЛЬКІ ГУТАРКА ХОДЗІЦЬ ТАКАЯ...
Я.КУПАЛА

ГУТАРКА

РАГВАЛОД І РАГНЕДА

Рагвалод — першы гістарычна вядомы полацкі князь нароўні з Турам у Тураве, з якім ён прыйшоў, як гаворыць летапіс, з замор'я. Таму цалкам дапушчальна, што Рагвалод і Тур (а ў адным летапісе так і сказана) былі браты. Але, на жаль, з летапісу мы ведаем не стольві пра жыццё Рагвалода, колькі пра яго смерць, і таму ён належыць больш нашай перадгісторыі, чым гісторыі.

Але нягледзячы на скупыя звесткі пра яго, мы можам з упэўненасцю сказаць, што Рагвалод быў мудрым дзеячом. Ён умела выкарыстаў для Полацку, які запрасіў яго княжыць з славянскага Памор'я, тагачасныя абставіны. Тады, калі кіеўскі князь Святаслаў быў заняты далёкімі заваеўніцкімі паходамі, Рагвалод спакавала пашыраў Полаччыну і здабываў для яе незалежнасць, а для сябе гонар вольнага князя. Ворагі-суседзі раптам са здзіўленнем і страхам убачылі новую дзяржаву, якая ляжала на скрыжаванні важнейшых шляхоў і якая ў любы час магла замкнуць іх. Не могучы змірыцца з гэтым, яны не марудзілі з распраўай. У 980 годзе князь Уладзімір робіць знішчальны паход на Полаччыну. Юная краіна не вытрымала шалёнага націску і гераічна пала, а яе тварэц — Рагвалод — разам з жонкай і двума сынамі быў па-зверску забіты. Пралітая кроў Рагвалода і яго сыноў стала барвовай зарой Беларусі. Так наша гісторыя ў самым пачатку стала трагедыяй, якая працягваецца ўжо цэлае тысячагоддзе.

Але на гэтай крывавай зары ўзышла наша першая зорка — Раг-

Першы нумар датаваны 14 лістапада 1975 года, апошні _ 45 (53) – 13 лістапада 1976 года.

Трэба сказаць, што беларусы маюць даўні вопыт самвыдавецкага друку. Згадаем, напрыклад, знакамітую “Мужыцкую праўду” К.Каліноўскага, якая выходзіла больш за 100 год ад часоў М.Ермаловіча. Альбо “Энеіду навыварат”… Праўда, пасля ўтварэння ў 1919 годзе БССР, беларуская мова і беларуская літаратура набылі афіцыйны статус і ўсе публікацыі беларускіх навукоўцаў і пісьменнікаў пачынаючы з 20-х гадоў выходзілі ў свет праз друк у

дзяржаўных тыпаграфіях. Але вельмі хутка савецкая дзяржава ўсталявала цэнзуру, па "пільнасці" ў шмат разоў праўзыходзячую славутую царскую камісію, што ставіла знакамітую пячатку – "Дозволено цензурой". І пасля масавага знішчэння беларускай інтэлігенцыі – вучоных, пісьменнікаў у часы культу асобы – мала ці можа і зусім не знаходзілася такіх людзей, якія б мелі смеласць выказваць свае думкі адкрыта і тым больш праз газету, хай сабе і самвыдатаўскую.

Добра вядомы самвыдат расійскі. І добра вядома чым скончаліся спробы расейскіх ды і іншых савецкіх пісменнікаў, паэтаў і навукоўцаў такой публічнай дзейнасці. У лепшых выпадках і высылалі па-за межы Саюзу – у горшых саджалі на розныя турэмныя тэрміны ці – што яшчэ горш – саджалі ў псіхушкі.

Гутаркі" друкаваліся ў нас, у Беларусі, і арыентаваліся на беларускага чытача. У "Гутарках" змяшчаліся творы рознага жанру, але ўсе яны былі прасякнуты ідэяй незалежнасці, нацыянальнага абуджэння Беларусі. "Гутаркі..." шматразова передрукоўваліся на пішучай машынцы, перапісваліся пад капіравальную паперу ад рукі, распаўсюджваліся сярод беларускай інтэлігенцыі Мінска, Маладзечна і іншых гарадоў Беларусі. "Гутаркі"выдаваліся пад псеўдонімам Сымон Беларус, М.Ермолаев, Я.Мікалаеў, М.Ярмалаеў, Мікола Наваселец.



Мікола Ермаловіч на сустрэчы ў "Беларускай хатцы" ў Маладзечна

Адносяцца "Гутаркі" да перыядычнага выдання, бо выходзілі прыкладна адзін раз на тыдзень. Паслядоўнасць і пераемнасць "Падснежніка" і "Гутарак" Ермаловіча ёсць выразная асаблівасць беларускага нелегальнага друку. Гэтым характарызуецца нелегальная выдавецкая дзейнасць, якая пастаянна спасылаецца да беларускай традыцыі канца XIX – пачатку XX стагоддзя – перыяду ўзнікнення і станаўлення сучаснай Беларусі.

Менавіта тыя нелегальныя выданні 60-х – першай паловы 80-х гадоў у Беларусі падрыхтавалі сапраўдны выдавецкі выбух 1988 года.

Па жанрам "гутаркі" можна разбіць на некалькі груп. Першая група "Гутарк" – вершы і маленькія паэмы: "Ты хочаш жыць для Беларусі", "Гэта пры нас", "Сцяганосцам Айчыны", "Табе патрэбна воля" і іншыя. Мікола Ермаловіч друкаваў свае непадцэнзурныя вершы, вядомыя сваёй патрыятычнасцю, любоўю да Беларусі і да роднага слова. Акрамя "Гутарак" Мікола Ермаловіча напісаў шмат вершаў, якія найбольш поўна сабраны у так званым "Сшытку вершаў". Толькі з 90-х гадоў XX стагодздзя беларусы пачалі знаёміцца з гэтым неацэнным скарбам патрыятычнай паэзіі, якую па значнасці і любові да Беларусі можна параўнаць толькі са спадчынай Янкі Купалы і Ларысы Геніюш.

Беларусь, ты доўга сніла
Сон цяжкі крывавы свой.
Час прыйшоў раскоўваць сілы
І за волю йсці на бой.

Годзе рабскага цярпення,
Годзе ўжо астрожных крат,
Беларусь! У наступленне!
І ні кроку больш назад!

Ты прыгнечана найболей,
І ўжо грозіць смерць табе.
Твой ратунак толькі ў волі
І твой шлях у барацьбе!

(Мікола ЕРМАЛОВІЧ. "Беларусь! У наступленне!" Сшытак вершаў ").

Паэтычная спадчына Міколы Ермаловіча па тэматыцы рознабаковая, аднак яе усё ж можна згрупаваць: вершы аб Беларусі і заклік змагання за Радзіму; вершы, прысвечаныя змагарам і песнярам Беларусі; вершы, якія адлюстроўваюць душэўны настрой, перажыванні

аўтара; сатырычныя творы і творы, у якіх аўтар з ўласцівай яму адкрытасцю і шчырасцю паказвае негатыўныя бакі савецкага жыцця.

Другая група "Гутарак" – празаічныя творы. Гэта апавяданні: "Зноў цяжар", "Существительное", "Скаргі", "Чужаземец", сатырычныя празаічныя і вершаваныя творы.

Сатыраю на тагачасны існуючы лад прасякнуты "Гутаркі" – "...І вось запрэгліся ўсе трое", "Быкоўскі на пасадзе", "Навошта свінні рогі", "Сустрэча з Гогалем", "Клім", "Хіба яны правадыры?", "У хвасце" і іншыя.

Трэцяя група "Гутарак" – гістарычныя нарысы, публіцыстычныя артыкулы, палемічныя матэрыялы па надзённым праблемам. Прыкладам цудоўнага гістарычнага эсэ з'яўляюцца "Гутаркі": "Рагвалод і Рагнеда", "Няміга і Менск", "Кастусь Каліноўскі", "Мсціслаў не аднаго сціснуў".

У шэрагу сваіх "Гутарак" Мікола Ермаловіч выказвае свае адносіны да гістарычных падзей мінулага, якія і цяпер з'яўляюцца прыкладам творчага палітычнага мыслення, далёка праўзыходзячыя узровень ведаў не толькі тагачасных гісторыкаў, але і паказваюць накірунак мыслення для сучасных палітолагаў і гісторыкаў. На жаль, гэтая галіна спадчыны Міколы Ермаловіча яшчэ зусім не вывучана.

Вось для прыкладу "Гутарка № 12(19) 19.03.1976. Назва: "Ці страшная нам культура?" Мікола ўзгадвае вядомы адукацыйны праект, які рэалізоўвалі ў XVI стагоддзі на нашых землях езуіты, каб падняць прэстыж касцела, акаталічыць, а потым апалячыць жыхароў ВКЛ і ў першую чаргу беларусаў. Але хутка каталіцкая вярхушка спахапілася – адукацыя стала прыносіць зусім нечаканыя вынікі. Шляхта пачынала абуджацца: яна пачала ўсведамляць сябе як старажытная частка "Тутэйшага" народу, стала схіляцца да самавызначэння і вывучаць сваю мову (Ф.Скарына, С. Будны…)

Ён піша: "*Польска-каталіцкія правіцелі ўбачылі, што культура – вельмі ненадзейны сродак удушэння народу, бо нават магнатаў і шляхту яны на свой бок перацягнулі не столькі культурай, колькі прывілеямі-падачкамі. І яны ўзялі ў свае саюзнікі цемру. Аб гэтым сведчыць так званы праект 1717 г., які можна з поўным правам назваць маніфестам цемрашальства*". І паводле гэтага манітфесту адкрыта прапаноўвалася не дапускаць беларусаў атрымліваць адукацыю і, пакідаючы іх у невуцтве, даводзіць іх да галечы і крайняй беспрасветнасці: папоў ставіць без адукацыі, каб яны не маглі вучыць народ; сялянскім сынам забараніць вучыцца ў школах.

І, нібы сапераэжываючы з намі трагічныя украінскія падзеі 2014 года, абсалютна дакладна ставіць дыягназ польскай палітыцы канца XVIII ст: "*Рыхтуючы другім нацыянальную смерць, яна гэтым самым хутчэй наблізіла сваю палітычную смерць, разыйшоўшыся ў канцы XVIII ст. па руках суседзяў. Сучасным смертаносцам не пашкодзіла*

б улічыць гэтыя паказальныя ўрокі гісторыі!” Так, не пашкодзіла б памятаць урокі раздзела адной з магутнейшых Імперый таго часу – Рэчы Паспалітай.

А як надзённа гучаць развагі М.Ермаловіча ў “Гутарцы” № 25(32) за 18.06.1976 пад назвай “Пра ідэалагічнае суіснаванне”! З непадражальнай жалезнай логікай, прысутнай толькі яму, у “гутрацы” даводзіцца думка пра заганасць панавання адной ідэалогіі ў грамадстве, што непазбежна вядзе да застою думкі і грамадскага развіцця. Вучоны піша: “*Развіцця розных ідэалогій нельга спыніць, як нельга спыніць жыццё. І таму сцвярджэнне, што ў нас не можа быць суіснавання ідэалогій, што ў нас можа быць толькі адна ідэалогія – нішто іншае, як наша чарговая фікцыя. І абгрунтоўвае сваю выснову вельмі простым аргументам: “…варта прайсціся каля паліц любой нашай бібліятэкі, дзе ўбачыш, як стаяць побач кнігі Маркса і Гегеля, Леніна і Канта, Талстога і Маякоўскага і г.д. А гэта ж плёны розных ідэалогій. І не знойдзеш ніводнага больш-менш разумнага чалавека, нават самага акамянелага дагматыка, які б сказаў, што трэба выкінуць адных і пакінуць толькі другіх*.”

Вось у каго трэба вучыцца сучасным палітолагам і і творцам “ідэалогіі беларускай дзяржавы”, што спрабуюць у нашым XXI стагоддзі ўвесці ўсё багацце сусветнага чалавечага генія ў галіне філасофсіі і навукі аб грамдстве ўвапхнуць у абмежаваную мёртвую схему, як і ў тыя застойныя часы 70-х гадоў – у ідэалогію савецкай дзяржавы.

Нелегальны друк у Беларусі спыніў сваю дзейнасць у 1990 годзе, калі была прынята Пастанова Вярхоўнага Савета СССР "Аб увядзенні ў дзеянне Закона СССР "Аб друку і іншых сродках масавай інфармацыі", якая скасавала савецкую цэнзуру Галоўліт. Але тое, што быў такі перыяд у нашай гісторыі – гэта вялікая заслуга такіх знакавых людзей як Мікола Ермаловіч. “Гутаркі” – гэта прыклад самаахвярнага служэння Бацькаўшчыне ва ўмовах жорсткай таталітарнай савецкай сістэмы, які даў нам выдатны сын беларускага народу Мікола Ерамаловіч.

І таму мы маем магчымасць пачуць выдатныя радкі:

Ты хочаш жыць для Беларусі,

Служыць за праўду ў барацьбе?

Тады, мой сябра, я звярнуўся

З наступным словам да цябе.

Прымай жа праўду ты без страху

(Як некалі прыняў Кастусь),

Няма цяжэйшага больш шляху,

Чым у змагара за Беларусь.

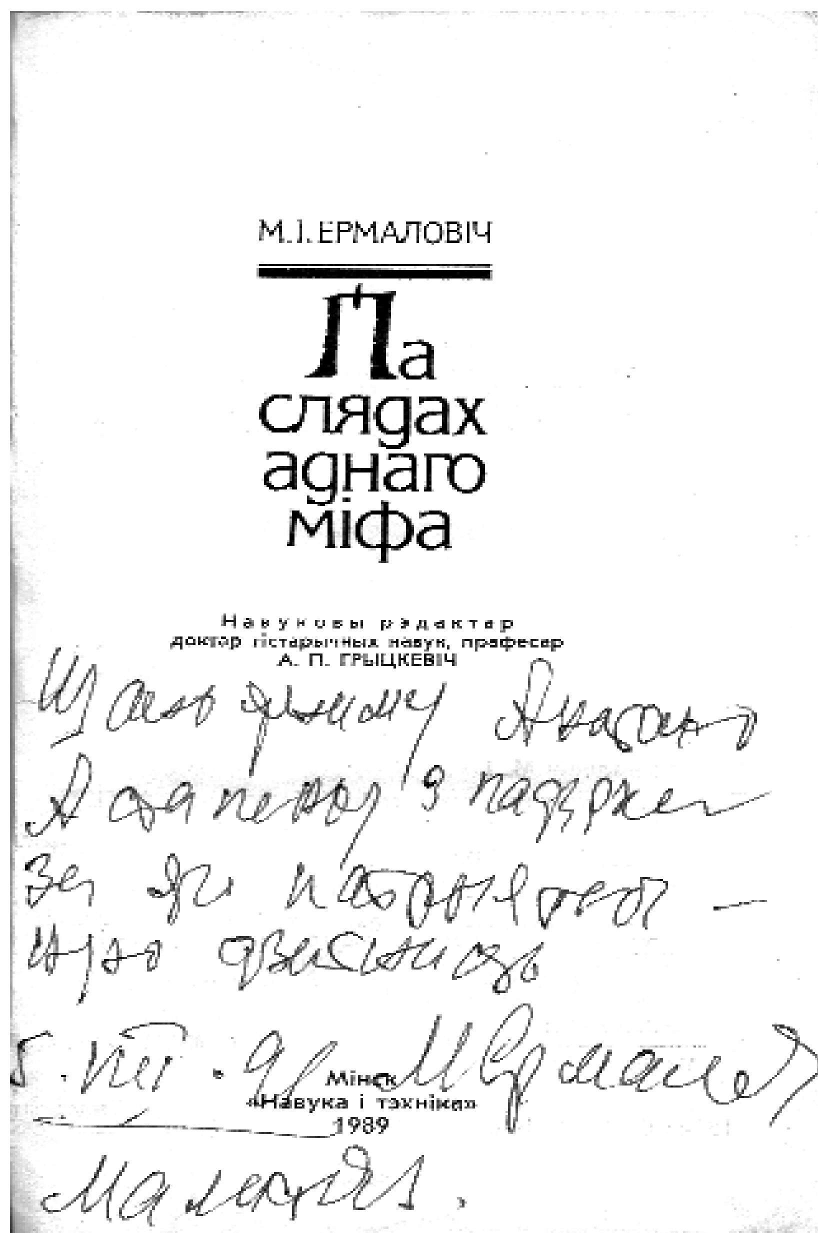
("Гутарка" № 14(21) 02.04.1976)

III. Галоўныя творы жыцця

1. *Па слядах аднаго міфа*

Бяспрэчна, выхад у 1989 годзе невялічкай кніжачкі Міколы Ермаловіча "Па слядах аднаго міфа" – яскравая і знакавая з'ява ў гістарычнай спадчыне Беларусі XX стагоддзя. Кніга атрымала адно за адным тры выданні і застаецца бібліяграфічнай рэдкасцю.

Аднак шлях да такога трыумфу быў вельмі і вельмі ня просты…



М. І. ЕРМАЛОВІЧ

Па слядах аднаго міфа

Навуковы рэдактар
доктар гістарычных навук, прафесар
А. П. ГРЫЦКЕВІЧ

Мінск
«Навука і тэхніка»
1989

Тытульная старонка кнігі “Па слядах аднаго міфа” з даравальным надпісам аўтару: “Шаноўнаму Анатолю Астапенку з падзякай за яго патрыятычную дзейнасць. 5.VIII.91. М.Ермаловіч. Маладзечна”.

Выданню 1989 года папярэднічаў больш чым дваццацігадовы перыяд “блукання па пакутах” і гэтай кнігі і яе аўтара. Сам Мікола Ермаловіч датуе дату напісання асноўнага тэксту 1968 годам. Машынапісны тэкст доўга хадзіў па руках, перадрукоўваўся, перапісваўся. Калі з’явілася першая капіравальная тэхніка, так званы “Ксеракс” (недзе ў сярэдзіне 70-х гадоў), пачалі множыць рукапісы – канешне падпольна – на гэтай тэхніцы. Займеў і аўтар гэтай кніжкі той каштоўны асобнік і, нават, не адзін. А маючы знаёмага (аднакласніка) ў друкарні, удалося аздобіць некалькі экзэмпляраў Ермаловічскіх “Міфаў” прыгожым карычневым пераплётам.

Гісторыя аднаго з гэтых асобнікаў мела цікавы працяг. У 1981 годзе спаўнялася 50 гадоў другому знакамітаму і таксама мала шанаванаму на Бацькаўшчыне чалавеку – пісьменніку Уладзіміру Караткевічу. І вось аўтар гэтай кніжкі і яшчэ з адзін калега-фізік – набраўшыся адвагі, узялі і завіталі да яго проста ў кватэру па вуліцы Карла Маркса. У якасці падарунка ў нас быў той самы пераплецены асобнік кнігі М. Ермаловіча “Па слядах аднаго міфа”. Падарунак быў вельмі дарэчы – Уладзімір Сямёнавіч шмат ведаў пра Міколу Ермаловіча, але гэтага твора не чытаў.

Пачыналась жа гістарычная эпапея выдання славутай кнігі “Па слядах аднаго міфа” з тых часоў, калі Ермаловіч жыў у Маладзечна. Электрычкі ў сталіцу тады яшчэ не хадзілі. Тым не менш, кожны тыдзень ён выбіраўся ў Мінск. З ранку да позняга вечара ў згаданай ужо Ленінскай бібліятэцы штудзіраваў дакументы, летапісы, кнігі і брашуры XVII – XX стагоддзяў, падшыўкі газет і часопісаў... Пры гэтым начаваў дзе толькі выпадала: зрэдку ў гасцініцах, часцей – у знаёмых, а то і на чыгуначным вакзале. З дрэнным зрокам, стомленага за дзень ад напружанага чытання першакрыніц, сталічныя міліцыянеры вельмі часта прымалі Мікалая Іванавіча за чалавека падазронага і затрымлівалі. Пасля высвятлення асобы адпускалі. Калі ж пайшлі ў напрамку Мінска электрацягнікі, Ермаловіч пачаў ездзіць з Маладзечна ледзь не штодзень. Менавіты ў той перыяд я ўпершыню і пабачыў Міколу Іванавіча ў “Ленінцы”.

Уражвае колькасць кніг крыніц і летапісаў, што прайшлі праз “пільнае” вока, амаль не відушчага гісторыка. Гэта "Очерки истории Великого княжества Литовского" Антановіча, кнігі "Литовско-русское государство" Дашкевіча, "Сказание о князьях владимирских" Дзмітрыевай, "Образование Литовского государства" Пашуты, "Полоцкая земля" Алексеева,

"Киевская Русь" Грэкава, "Лекции по русской истории" Праснякова, і, вядома ж, даследванні Тацішчава, Салаўёва...

Мікола Ермаловіч з абурэннем піша, што ўва ўсіх гэтых кнігах гучыць адна і тая ж канцэпцыя літоўскай заваёвы "па Абэцэдарскаму" – амаль ва ўсіх тое ж самае, што і ў тым школьным падручніку "Гісторыя БССР". Вось ягоныя словы: "*У тоўстай кнізе Пашуты чытаю: "В Черной Руси, которую завоевал Миндовг, в тяжелые времена татарского нашествия княжил его сын Войшелк..." Вось так! Дык што ж гэта такое?! Дзякуй Богу, у 1959-м выйшла кніга "Белоруссия в эпоху феодализма", першы том чатырохтомнага збору дакументаў. Чытаю ўрывак з Іпацьеўскага летапісу": Міндоўг "Литву зане, паимана бе вся земля Литовьская". Божухна, сцвярджалі ж, што ён Чорную Русь заваяваў, а тут, у сапраўднасці, ён "Литву зане"... Дык дзе ж тая Літва? Калі я пачаў глыбей учытвацца, унікаць у тыя летапісы, дык за галаву ўзяўся: куды ж глядзелі тыя гісторыкі!*?"

Пазней, ужо ў сваім бліскучым даследванні "Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае", ён сцвердзіць і пераканае нас, што Міндоўг не быў заваёўнікам Новагародка, а быў яго сапраўдным гаспадаром...

"...Утварэнне ВКЛ пачалося не з заваявання новагародскай зямлі Літвой, а, наадварот, з заваявання Новагародскай зямлёй Літвы..."

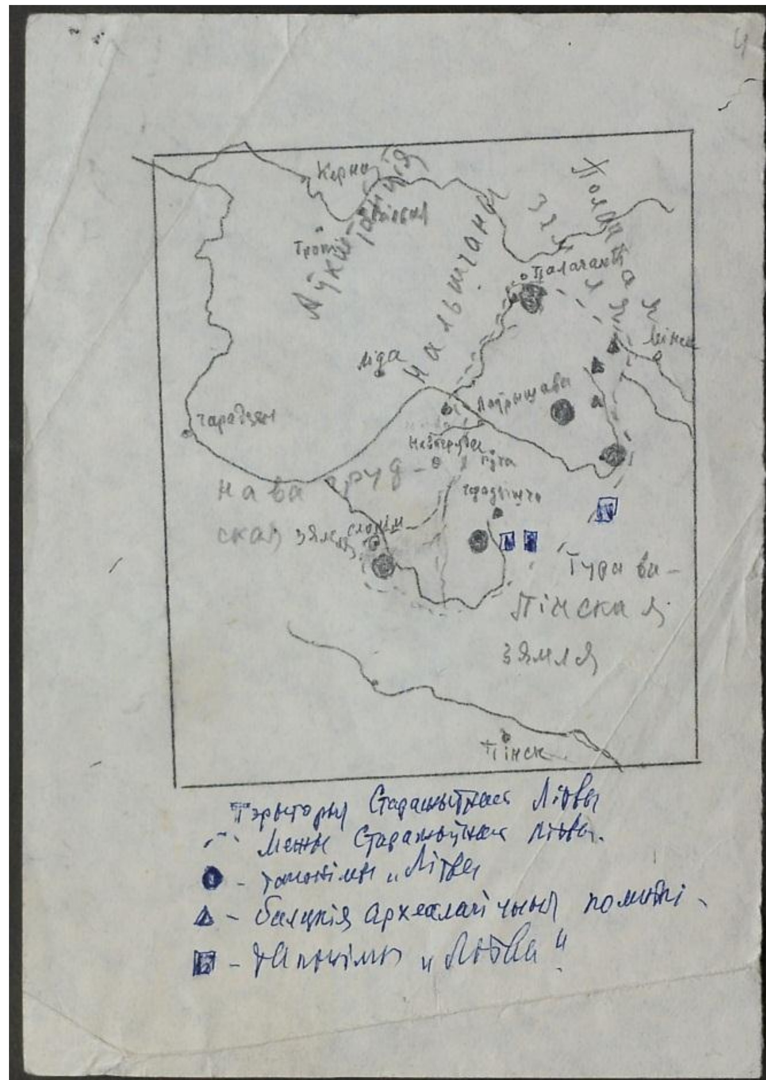
Колькі розуму, сіл, энергіі і часу аддаў Мікалай Іванавіч, каб даказаць і замацаваць у нашай гістарычнай навуцы гэты аб'ектыўны, законны тэзіс!

А пачынаўся ўваход М.Ермаловіча у сапраўдную гісторыяграфію яшчэ з канца 60-х гадоў. У 1969 годзе невялікі артыкул Ермаловіча быў надрукаваны ў зборніку "Тезисы докладов к конференции по археологии Белоруссии" (Минск, 1969. С. 233). Тэзісы называліся "Где была летописная Литва» і з'яўляліся, фактычна, адным з раздзелаў кнігі. У 1972 выйшаў артыкул Ермаловіча "Из истории Новогрудка", які быў фактычна тэзісным выкладаннем зместу кнігі.

Пазней адбіткі з гэтых тэзісаў, зробленыя на першых капіравальных машынах ("ксераксах"), працяглы час "хадзілі па руках" сярод інтэлігенцыі Мінска. Той жа Алесь Міткавец, неяк, на пачатку 70-х гадоў прынёс у "Ленінку" такі адбітак і мы, з захапленем доўга разглядвалі тыя тэзісы і марылі пра Беларусь…

У Тэзісах была змешчана карта "Тэрыторыя летапіснай Літвы". Згодна аўтару тэрыторыя была даволі значнай, у абазначаную тэрыторыю ўваходзілі гарады Маладзечна, Заслаўе, Клецк, паселішча Рута і іншыя. Пазней Ермаловіч улічыў некаторыя заўвагі, тэрыторыя летапіснай Літвы была значна паменшана, але ў ёй яшчэ больш выразна абазначаны тапонімы "Літва". Гэты другі варыянт карты быў пазней надрукаваны ім у брашуры "Па слядах аднаго міфа" (1991) і ў многіх іншых яго работах, уключаючы

апошнюю – "Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае" (Мн., 2000. С.29). На карце адсутнічаюць археалагічныя помнікі, якіх наогул мала на дадзенай тэрыторыі.



Карта Літвы па Ермаловічу. Малюнак самаго Міколы Ермаловіча.
(Дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва)

Да гэтай карты адносяцца асноўныя крытычныя заўвагі. Наяўнасць тапонімаў "Літва" можна выкарыстаць не толькі для таго каб абгрунатаваць, што абазначаным абшары была летапісная Літва, але і для сцвяржэння таго, што яе не было ў гэтым месцы.

М.І.Ермаловіч разглядае шмат іншых сюжэтаў, якія даказваюць, што беларусам належыць выдатная роля ў стварэнні Вялікага княства Літоўскага, без беларусаў літоўцы – у цяперашнім сэнсе гэтага слова – не змаглі б стварыць такую вялікую дзяржаву "ад мора да мора" і менавіта ў гэтым бяспрэчная заслуга Міколы Ермаловіча.

Мікола Ермаловіч лічыў, што славянскія плямёны далі пачатак беларускай, украінскай і велікарускай народнасцям пасля іх перасялення ва Ўсходнюю Еўропу ў

залежнасці ад таго, на якой тэрыторыі яны пасяліліся і якое карэннае насельніцтва суіснавала разам з імі.

Цэнтральная ягоная думка: беларусы "не збалтызаваныя славяне, а аславяненыя балты". Асіміляцыя балтаў адбывалася на працягу ўсёй далейшай гісторыі аж да нашага часу. Напрыклад, працэс беларусізацыі балцкіх этнічных элементаў назіраўся на тэрыторыі цяперашніх Астравецкага, Смаргонскага, Ашмянскага і суседніх раёнаў на працягу многіх стагоддзяў.

М.І.Ермаловіч меркаваў, што найгалоўнейшай з'явай этнагенезу беларусаў і фарміравання іх тэрыторыі з'яўляецца іх узаемапранікненне і змешванне дрыгавіцкага, крывіцкага і радзіміцкага насельніцтва. Палачане былі першым вынікам дрыгавіцка-крывіцкага зрашчэння і гэтае аб'яднанне стала грунтам, на якім узнікла Беларусь.

Паводле даследванняў М.І.Ермаловіча з IX стагоддзя да сярэдзіны XIII стагоддзя вядучую ролю ў грамадска-палітычным жыцці тагачаснай Беларусі браў на сябе Полацк, потым Навагародак. Ён сцвярджаў, што неабходна адрозніваць старажытную (летапісную) Літву, якая размяшчалася ў Верхнім Панямонні ў Беларусі, ад сучаснай Літвы ("Летувы").

У сваіх творах Ермаловіч звяртаўся да палітычнай гісторыі старажытных земель Беларусі (Полацкая, Тураўская, Пінская, Навагародская, Гродзенская і іншыя). Сюды ж далучалася і Смаленская зямля. Ён абверг тэзіс расійскіх дарэвалюцыйных і савецкіх гісторыкаў пра заваяванне літоўцамі ("летувісамі") беларускіх земель у другой палове XIII стагоддзя.

І гэты крок быў вызначальным. Гістарычная справядлівасць была адноўленая. Беларусы сталі нармальным паўнавартасным народам, і з гэтага часу (з моманту адкрыцця Ермаловіча) гэтаму народу была вярнутая ягоная годнасць.

Адгэтуль мы сталі паўнавартаснай еўрапейскай нацыяй пра якую марыла Ларыса Геніюш:

Нам нястрашны сібірскі больш холад,
Нам ня страшны маскаль, або лях.
Чужы серп непатрэбны, ні молат –
Мы разгорнем крывіцкі наш сцяг!
(Ларыса Геніюш. Моладзі. Зборнік "Ад родных ніў". Прага, 1942)

Больш таго! Ермаловіч характарызуе Вялікае княства Літоўскае ***як беларускую дзяржаву (!)*** ў процівагу тым літоўскім гісторыкам, якія абвяшчаюць ВКЛ выключна літоўскай дзяржавай.

Такім чынам М.І.Ермаловіч зрабіў важкі ўнёсак у гістарыяграфію Беларусі і яго ўплыў будзе доўга адчувацца ў ёй.

На аснове летапісных крыніц М.І.Ермаловіч удакладніў і вызначыў межы Старажытнай Літвы, якая, паводле яго канцэпцыі, займала тэрыторыю ад Маладзечна да Заслаўя і Дзяржынска (усходняя мяжа Літвы праходзіла прыблізна ў 30 км ад Мінска), далей да сучасных гарадоў Баранавічы, Ляхавічы і Слонім. Заходняя мяжа старажытнай Літвы праходзіла прыкладна ў 20 км ад Навагародка, у раёне Карэліч. Па рацэ Бярэзіна (прыток Нёмана) праходзіла граніца паміж Літвой і Полацкім княствам.



Літва (аранжавы колер) па Ермаловічу.

А як жа называліся землі на якіх знаходзіцца цяперашняя літоўскай дзяржава?

Адказ на гэтае пытанне вядомы: усходняя частка сучаснай Літвы ў XI – XIII стагоддзях называлася Аўкштайціяй.

Каля 1323 года сталіца ВКЛ з Новагародка была перанесяна ў Вільню і назва "Літва" з Верхняга Панямоння з цягам часу перайшла на усход сучаснай Літвы і замацавалася там. Але адначасова назва "Літва" захоўвалася і ўжывалася і на ранейшым месцы яшчэ цэлыя стагоддзі.

З XVI стагоддзя тэрмінам "Літва" абазначалася ўся тэрыторыя сучаснай Літвы (былыя гістарычныя тэрыторыі Аўкштайція і Жэмайція). Упершыню сустракаюцца ўпамінанні аб літоўскай мове, літоўскім праве ў разуменні памежнасці да Літвы. Магнаты Гедройцы, напрыклад, заяўлялі, што яны літоўцы, а не русіны.

Толькі на пачатку XX стагоддзя назва "Беларусь" замацавалася за Беларускім Панямоннем, выцесніўшы назву "Літва", якая з таго часу пачала адносіцца толькі ў дачыненні да сучаснай Літвы.

М.І.Ермаловіч сфармуляваў новую – нацыянальную, беларускую навуковую канцэпцыю ўтварэння ВКЛ, удакладніў межы старажытнай Літвы.

Коратка канцэпцыя Ермаловіча выглядае наступным чынам.

Па-першае: ніякага аслаблення беларускіх зямель у XII – пачатку XIII стагоддзяў не было! І гісторыя БССР, што навязвалася нам некалі ў школе – наскрозь ілжывая. Ні летапісы, ні хронікі, ні іншыя гістарычныя крыніцы не зарэгістравалі фактаў заняпаду Полацкага і Тураўскага княстваў у той перыяд. Крыжацкая навала аб'яднала беларускія княствы, каб даць адпор акупантам. У канцы XII стагоддзя крыжакам усё ж удалося захапіць Ніжняе Падзвінне, Кукенойс і Герцыке і тым самым адрэзаць Полацкае княства ад Балтыйскага мора. Гэтыя падзеі аслабілі Полацкае княства. І цэнтр грамадска-палітычнага жыцця пастпова стаў перамяшчацца з Падзвіння (Полацкае княства) у Панямонне (Новагародскае княства).

Другая выснова. Літва, перш чым пачаць заваяванне зямель заходнерусаў, рабіла паходы супраць Ноўгародчыны, Пскоўшчыны, Смаленшчыны, багацела і ўмацоўвалася. Усе заваявальныя паходы, акрамя двух, закончыліся няўдачай для літоўцаў. Дарэчы, аб гэтым ніколі не гаварылася ў дарэвалюцыйнай і савецкай гістарыяграфіі. Чаму?

Ды таму, што гераізацыя літоўцаў была справай выгаднай для Расійскай канцэпцыі "старэйшага брата". Прынізіць беларусаў і ўкраінцаў, паказаць іх негегласць, хаця б і праз ўзвелічэнне літоўцаў – вось сутнасць расійскага шавінізму ў дачэнненні да нас. Як жа так, могуць запытаць? Атрымліваецца, што Расіі выгодна раскручваць літоўцаў, рабіць сапраўднымі гаспадарамі тутэйшых земляў? Менавіта так. І тады становіцца зразумелай прычына усяго шматгадовага процістаяння ВКЛ і Масковіі – пазней Расійскай Імперыі. Абгрунтоўваецца і агрэсія маскавітаў-расейцаў на захаднія краіны – ВКЛ, Рэч Паспалітую, якая скончылася ўрэшце анэксіяй Беларусі на прыканцы XVIII ст. ("Отторгнутое возвратих" – цынічна скажа пра гэтую падзею імператрыца Кацярына II).

Галоўная заслуга М.І.Ермаловіча ў тым, што ім было развязана галоўнае пытанне, якое паставіла ўсё на сваё месца: дзякуючы намаганням кан'юнктурных гісторыкаў сучасная Літва стала атаясамлівацца са старажытнай Літвою. А насамрэч, апошняя была гістарычнай

вобласцю Беларусі, яе трэба было шукаць побач з Полацкай, Турава-Пінскай і Новагародскай землямі. Старажытная Літва ў свой час на тэрыторыі Беларусі пакінула свае тапонімы у выглядзе назваў вёсак "Літва" у Слонімскім раёне Гродзенскай вобласці, Ляхавіцкім Брэсцкай вобласці, Уздзенскім, Стаўбцоўскім і Маладзечанскім раёнах Мінскай вобласці. Гэтыя назвы вёсак (тапонімы "Літва") супадаюць з летапіснымі крыніцамі.

У сваёй канцэпцыі М.І.Ермаловіч разглядае і дальнейшы працэс утварэння ВКЛ.

Пачатак утварэння ВКЛ ён звязвае з дзейнасцю літоўскага князя Міндоўга, імя якога ўпершыню згадваецца ў дагаворы 1219 года, дзе ён разам з іншымі князямі абавязаўся перад галіцка-валынскімі князямі выступіць супраць палякаў. У 1237 і 1245 гадах Міндоўг выступіў на баку Данілы Галіцкага супраць Конрада Мазавецкага і чарнігаўскага князя Расціслава. У 1245 – 1246 гадах Міндоўг быў запрошаны куронамі для дапамогі ім у змаганні з крыжакамі. Але пад крэпасцю Амботэн ён пацярпеў паражэнне і адступіў. Крыжакі напалі на яго землі, нанеслі вялікія спусташэнні і разбурэнні, што аслабіла пазіцыі Міндоўга ў Літве. Гэта выкарысталі яго праціўнікі, якія распачалі міжусобную барацьбу, у якой Міндоўг пацярпеў паражэнне і ўцёк у Новагародак. У Новагародку ён прымае ў 1246 годзе "веру християнскую от Востока со многими своими бояры", г. зн. – праваслаўе. Гэты ж факт гаворыць аб тым, што Міндоўг *не заваяваў Новагародак, а быў абраны князем*. Калі б Міндоўг быў заваёўнікам, яму не трэба было б прымаць праваслаўе. Такім чынам, Міндоўг прыбыў у Новагародак не як заваёўнік, а як перабежчык, які ўцёк з Літвы са сваім родам і акружэннем.

М.І.Ермаловіч робіць выснову: утварэнне ВКЛ пачалося не з заваявання Новагародскай зямлі Літвой, а, *наадварот,з заваявання Новагародскай зямлёю Літвы*.

Варта ўзгадаць тут і паслядоўнікаў М.Ермаловіча, напрыклад З.Сціцко, які ў кнізе "Утроп Літвы" (2009) развівае цікавую гіпотэзу аб тым, што пад этнонімам "літва" трэба разумець ваяроў – адметнае саслоўе, баявы авангард. Гэтая "літва" была на службе ў славянскіх князёў і удзельнічала ў ваенных паходах князя.

Пачынаючы з Міндоўга пачынаецца аб'яднанне разрозненых славянскіх княстваў.

Сын Міндоўга Войшалк канчаткова аб'ядноўвае Новагародскую, Пінскую, Нальшчанскую, Дзяволтваўскую, Полацка-Віцебскую і Літоўскую землі ў адзіную дзяржаву, што стала трывалым падмуркам утварэння ВКЛ. Калі далучэнне балцкіх зямель Літвы, Нальшчанаў і Дзяволтвы да Новагародка было гвалтоўным, то далучэнне Пінска, Полацка і Віцебска праходзіла добраахвотна. Пазней да ВКЛ далучыліся і іншыя беларускія землі. Галоўную аб'яднальную ролю ў складанні і пачатковай гісторыі ВКЛ меў найперш Новагародак.

М.І.Ермаловіч называе ВКЛ беларускай дзяржавай, бо яе асновай стала Беларускае Панямонне з цэнтрам у горадзе Навагародку і таму, што асноўную ролю ў яе стварэнні адыгралі беларускія феадалы, таму што пануючымі ў дзяржаве былі беларуская мова і беларуская культура. І чаму ж у ВКЛ на працягу ўсёй яго шматвяковай гісторыі не прагучала афіцыйна ніводнага літоўскага слова? Уся Літоўская метрыка, дзяржаўныя акты, дакументы, летапісы, хронікі, творы мастацкай літаратуры пісаліся ў ВКЛ на старажытнай беларускай мове. Ні адна еўрапейская краіна ў той час у афіцыйным ужытку не карысталася сваёй роднай мовай, а ўжывала лацінскую. ВКЛ было выключэннем з гэтага правіла, бо карысталася не лацінскай мовай, а роднай, сваёй, старабеларускай мовай. У перыяд існавання ВКЛ цяперашнія літоўцы (жамойты) сваёй уласнай пісьменнасці не мелі. Літоўскае пісьменства ў іх з'явілася на аснове лацінскай графікі з XVI стагоддзя. Літаратурная мова ў літоўцаў склалася ў канцы XIX – пачатку XX стагоддзя.

Вось такія асноўныя палажэнні навуковай канцэпцыі ўтварэння Вялікага княства Літоўскага Мікалая Іванавіча Ермаловіча паводле яго кнігі "Па слядах аднаго міфа".

Зразумела, канцэпцыя Ермаловіча не магла адразу быць прынятай афіцыйнай гістрычнай навукай. Занадта смелыя, рэвалюцыйныя погляды прапанаваў гісторык. Але аргументы былі стопрацэнтныя. Асабліва хваравіта ўспрынялі ідэі Ермаловіча летувіскія гісторыкі, і найперш тыя, што выпрацоўвалі нацыянальную гісторыю літоўцаў.

Цэнтральнай фігурай, своеасаблівым літоўскім абаэцэдарскім быў Эдвардас Гудавічус, вядомы сваёй фундаментальнай “Гісторыяй Літвы”, дзе на працягу амаль 1000 старонак тэксту не знайшлося месца для таго, каб хоць прыгадаць беларусаў як суседзей Літвы, не тое што суб’ектаў адзінай гісторыі.

Э. Гудавічус піша аб’ёмную крытычную рэцэнзію, дзе не маючы ніводнага (!) сапраўднага аргумента супраць канцэпцыі М.Ермаловіча, выкарыстоўвае тыпова бальшавіцкі прыём перакручвання і скажэння матэрыялу з мэтай ачарніць і зняславіць аўтара.

“*Міфам М.Ермаловіч называе тое, што літоўцы называліся літоўцамі. Значыць, змяняюцца аксіёмы ў сістэме доказаў.*” – піша Гудавічус. Гэтак ён зразумеў міф пра заваёву літоўцамі беларусаў і пра што бездакорна распавёў у сваёй знакамітай кнізе беларускі гісторык. Нідзе Ермаловіч не піша пра такое разуменне міфа “што літоўцы называліся літоўцамі”. У сваім адказе Гудавічусу Мікола Ермаловіч піша на гэты конт: “*я называю міфам укараненнае ў гістарычнай навуцы сцверджанне, што утварэнне ВКЛ ў сярэдзінге XIII ст. бярэ пачатак ад заваявання літоўскім князем Міндоўгам шэрагу беларускіх земляў і ў першую чаргу т. зв. Чорнай Русі з горадам Навагрудкам, Валкавыскам, Слонімам… На падставе летапісных сведчанняў устаноўлена, што Літва ў XI –XIII ст. знаходзілася не на тэрыторыі сучаснай Літвы, а на тэрыторыі сучаснай Беларусі – Панямоння. … гэта*

закрэслівае ўкараненнае ў гістарычнай навуцы версію аб утварэнні ВКЛ і таму невыпадкова Э. Гудавічус засяродзіў сваю ўвагу на абвяржэнні гэтай маёй высновы".

Крытыка Э. Гудавічуса разгарнулася і вакол таго, у якіх межах выкарыстоўваўся сам тэрмін "Літва". Ён меркаваў і даводзіў Ермаловічу, што у той час і Жамойція называлася Літвой. Але гэты тэзіс лёгка адвяргаецца простым аргументам – поўная назва ВКЛ была "Вялікае княства *Літоўскае*, Рускае і *Жамойцкае*". Каб Літва і Жамойць былі адной дзяржавай – дык навошта нават у назве іх ставіць па-асобку?

Не толькі літоўскія гісторыкі прынялі пазіцыю непрыняцця канцэпцыі М. Ермаловіча. Самае крыўднае, што свае (!) беларускія гісторыкі ў штыкі ўспрынялі адкрыццё Міколы Іванавіча. На працягу 70-х і яшчэ больш – 80-х замест таго каб працягнуць руку дапамогі і дастойнай ацэнкі тытанічнай працы вучонага ён атрымлівае толькі знявагу, абразы і … задушэўныя размовы з супрацоўнікамі спецслужб.

"Животное ископаемое", альбо пад пільным вокам КДБ

Так назваў Міколу Ермаловіча ў 1986 годзе начальнік Маладзечанскага КДБ Іваноў, выступаючы на нарадах агітатараў. Іванову, які быў прыстаўлены сужбай КДБ сачыць за гісторыкам, было дзіўна пабачыць і тым больш цярпець у сваёй маладзечанскай "вотчыне" чалавека з іншага свету – сумленнага, безкарыслівага і галоўнае – маючага сваю ўласную думку, свой погляд на беларускую гіторыю. Таму ён, як піша сам Ермаловіч, характарызаваў мяне, як "*животное ископаемое" (відаць таму, што я заўсёды гаварыў на беларускай мове, якую ён лічыў канчаткова забітай і пахаванай і таму выкапнёвай)*" .

Цікава, што той жа супрацоўнік прызнаўся, што спецслужбы сочаць за ім ажно з 1948 года. На працягу 40 гадоў за Ермаловічам вёўся нагляд, ягоныя выступы заўсёды запісваліся і, акрамя таго, М.Ермаловіч неаднарозова выклікаўся ў КДП для "беседы". "*Апроч таго ён, у пацверджанне маёй шкоднасці для савецкага ладу, прывёў шэраг маіх выказванняў, якімі я дзяліўся ў гутарках з знаёмымі з 1948 па 1966 гады*". – успамінае М.Ермаловіч.

Аббіваючы парогі выдавецтваў і навуковых інстытутаў М.Ермаловіч нарэшце дабіваецца ўключэння ў план выдавецтва "Навука і тэхніка" на 1987 год кнігі "Па слядах аднаго міфа". Падставай да такога рашэння служыла выпіска з пасяджэння кафедры "Гісторыі СССР, БССР и зарубежных стран" Минского института культуры ад 5.08.1987 года. Выпіска сведчыць: "Пастанавілі: рэкамендаваць твор "Па слядах аднаго міфа" да друку". На пасяджэнні прысутнічалі А.П. Грыцкевіч, В.С. Пассе, Л.А. Савіцкая. Мелася таксама рэцэнзія за подпісам Чапко В.У., Грыцкевіча А.П. і Трусава А.А.

Аднак, нечакана на пасяджэнні дзяржкавыдата з падачы намесніка дырэктара Інстытута гісторыі АН БССР Касцюка кнігу выключаюць з плану выдавецтва.

Перажыўшы гэты чарговы удар лёсу, Мікола Ермаловіч звяртаецца з пісьмом да старшыні дзяржкавыдата БССР М.І. Дзяльца з просьбай разглядзець справу выключэння плану выдавецтва ” “Навука і тэхніка” кнігі “Па слядах аднаго міфа”. У заключэнні пісьма ён піша: “Палажэнні маёй кнігі, якія абвяргаюць ранейшыя сцверджанні аб так званым літоўскім заваяванні Беларусі, зроблены на падставе дэталёвага аналізу гістарычных фактаў, аб чым сведчыць што ў ёй зроблена 325 спасылак на крыніцы. Усе гэта можа характарызаваць у пэўнай ступені і навуковую грунтоўнасць кнігі. 10.12.1987. Маладзечна”.

У выніку, у 1989 годзе кнігу “Па слядах аднаго міфа” нарэшце выдаюць.

Канешне, знайшліся гісторыкі, што зразумелі народнага гісторыка і дапамаглі яму. Сярод такіх быў доктар гісторычных навук Анатоль Грыцкевіч. Ён піша:

“...Міф пра літоўскую заваёву тэрыторыі Беларусі, створаны ў XVI стагоддзі, ўпершыню з’явіўся ў літаратурна-публіцыстычным творы «Сказание о князьях владимирских». Нараджэнне гэтага міфа звязана з тагачасным імкненнем вялікіх князёў маскоўскіх давесці іх уяўныя правы на землі Беларусі і Украіны. Таму ў «Сказании…» вялікія князі Віцень і Гедымін выступаюць як захопнікі гэтых земляў, якія павінны быць вернуты законнаму гаспадару — вялікаму князю маскоўскаму. Ермаловіч падкрэсліў, што значнай перашкодай для аб’ектыўнага асвятлення пачатковага перыяду гісторыі Вялікага Княства Літоўскага з’яўляецца атаясамліванне летапіснай Літвы з усходняю часткаю сучаснай літоўскай рэспублікі.

Геніяльнае заўсёды проста. Аргументы прыведзеныя Ермаловічам у знакамітай кніжачцы проста на сто атсоткаў неабвержныя. І тым не менш – 400 гадоў у гістарычнай навуцы панавала антыбеларуская антыгісторыя…

Паслухайма яшчэ раз:

“*Ніводная гістарычная крыніца не пацвярджае літоўскай заваёвы Чорнай Русі ды іншых беларускіх земляў, што нібыта і паклала пачатак утварэнню Вялікага Княства Літоўскага. Такое сцверджанне ўзнікла ў сярэдзіне XVI ст., каб ідэалагічна абгрунтаваць права вялікага князя літоўскага на беларускія землі, значная частка якіх тады часова была занята войскамі Івана Жахлівага. Праз «Кроніку» М.Стрыйкоўскага гэтая версія перайшла ў многія кнігі па гісторыі, пазней была некрытычна прынятая шмат якімі даследнікамі і, стаўшы традыцыйнай, доўгі час не пераглядалася.*

Значнай перашкодай для аб'ектыўнага асвятлення працэсу ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага ёсць атаясамліванне летапіснай Літвы з усходняй часткай сучаснай Летувы. Аднак гістарычныя сведчанні і тапаніміка паказваюць, што пад Літвой у XI-XIII стст. разумелася тэрыторыя Верхняга Панямоння, якая знаходзілася паміж Полацкай, Турава-Пінскай і Новагародскай землямі і якая побач з імі з'яўлялася адным з гістарычных

рэгіёнаў Беларусі. Менавіта яна і была далучаная да Навагародка спачатку ў 50-х гадах XIII ст. літоўскім перабежнікам Міндоўгам, а пасля ў 60-х гадах XIII ст. канчаткова яго сынам Войшалкам…” (Заключэнне кнігі “Па слядах аднаго міфа”).

“Старажытная Беларусь”

Галоўная праца М.Ермаловіча "Па слядах аднаго міфа" пабачыла свет толькі ў 1989 годзе. Але ягоны твор, больш аб’ёмны і грунтоўны – “Старажытная Беларусь”, як ні дзіўна, пабачыў свет на год раней.

Атрымалася гэта наступным чынам.

У рэдакцыю часопіса “Маладосць” завітаў Мікола Ермаловіч. Журналісты добра ведалі народнага гісторыка, паважалі яго і галоўнае – падтрымлівалі ягоныя погляды. Галоўным рэдактарам “Маладосці” быў Генрых Далідовіч, які быў вядомы сваімі дэмакратычнымі поглядамі. І ён, пачуўшы прамову Ерсмаловіча пра тое, што дзяржаўнась Беларусі пачынаецца не з 1917 года, а мае ці не тысячагадовую гісторыю, прапанаваў Ермаловічу напісаць артыкул пра гэта.

"Сябры, вы падставіцеся..." – перасцерагаў рэдакцыю часопіса Мікола Іванавіч, але артыкул напісаў. Артыкул быў надрукаваны. І адразу ў газеце "Звяздза" з'явіўся разгромны артыкул прафесара А.Залескага.

Г.Далідовіч: “Прыбягае Мікола Іванавіч у рэдакцыю часопіса: "Божа мой, як жа я вас падвёў!" Залескі абвінавачваў рэдакцыю ў тым, што яна заняла антыпартыйную, антыкласавую пазіцыю...” Па савецкіх часах гэта было вельмі сур’ёзнае абвінавачанне, якое абумоўлівала, кажучы сучаснай мовай, “сур’ёзныя санкцыі” супраць рэдакцыі.

Але Генрых Далідовіч не спужаўся, а наадварот – прапанаваў Ермаловічу прынесці для друку новы, больш грунтоўны твор. І Мікалай Іванавіч прыносіць "Старажытную Беларусь".

Самае галоўнае было правесці рукапіс праз галоўліт. “*І мы вырашылі заказаць прадмову. Я звярнуўся да васьмі дактароў гістарычных навук, прафесараў напісаць рэцэнзію і тым самым падтрымаць М.І. Ермаловіча. Усе адмовіліся ад прапановы. А гэта ж былі галоўныя навуковыя кадры тагачаснай Беларусі*!” – з горыччу ўспамінае Генрых Вацлававіч.

І тады галоўны рэдактар папрасіў падтрымкі ў Міколы Стэфанавіча Сташкевіча, які тады працаваў у Інстытуце гісторыі партыі. Мікола Стэфанавіч сказаў: "Я падтрымаю вас там, дзе трэба". І сапраўды падтрымаў. Твор Міколы Іванавіча выйшаў асобнай кніжкай.

Ермаловіч пра гісторыю хрысціянства ў Беларусі

Працы Міколы Ермаловіча на тэму паходжання хрысціянства на Беларусі і яго далейшага лёсу мала вядомыя, але, як і усе ім напісанае, яны заслугоўваюць самай пільнай увагі. Мікалай Іванавіч ніколі не паддаваўся на нейкія модныя ўплывы, ці ўздзеянне вядомых аўтарытэтаў і не прымаў ніякага меркавання па гістарычнай праблеме, пакуль сам не праааналізоўваў адпаведныя гістарычныя крыніцы.

Напачатку 90- гадоў пачаліся пошукі беларускай нацыянальнай веры. І на гэтую "вакансію" была высунатая ідэя уніяцтва, як "веры бацькоў", як "беларускай веры". Праваслаўе лічылася заплямленым расійскай імперскай ідэяй Трэцяга Рыму і было "рускай" верай, каталіцызм – "польскай" верай. А тое, што большасць беларусаў былі праваслаўнымі і гістарычна ВКЛ пачыналася як праваслаўная дзяржава неяк не пасавала маладым рэвалюцыянерам 90- гадоў.

У артыкулах "Полацкая Сафія і яе роля ў пачатковай гісторыі Беларусі", "У імя Бога і Айчыны" (сшытак "Праваслаўе ў старажытнай Беларусі") М.Ермаловіч прыводзіць шэраг цікавых думак пра сутнасць старажытнага праваслаўя ў Беларусі.



Мікола Ермаловіч і невядомы святар. 1991(?) г.

Першая выснова тычыцца адказу на пытанне “Ці стала Полацкае княства ў большай залежнасці ад Кіева пасля прыняцця хрысціянства?” Мікалай Іванавіч адказвае – не, наадварот атрымала яшчэ большую незалежнасць. Ён піша: “Як з’яўленне хрысціянства ў Кіеў з Візантыі не прыкавала яго палітычна да гэтай імперыі, так і прыход хрысціянства з Кіева ў Полацк ніколькі не садзейнічаў падначаленню Полацкага княства Кіеўскаму князю. Наадварот менавіта з прыняццем хрысціянства пачынаецца самастойнае дзяржаўнае жыццё”.

Слушныя думкі выказвае М.Ермаловіч адносна з’яўлення назвы “рускі” на нашых землях. Логіка ягоная простая: праваслаўе прыйшло з Кіева, які ўвасабляў Русь, то і гэтая назва пачала пераходзіць на полацкія землі. “А сама вера атрымала назву руская”, – падкрэслівае гісторык. Таму ўжо ў XIII ст. лівонскі храніст Полаччыну называў “Русіяй”, а полацкага князя – каралём русаў.

І цяпер становіцца зразумелым паходжанне назвы Белая Русь. Ермаловіч адзначае: "А праз стагоддзе (г.зн. у XIV ст. – *А.А.*), у адрозненне ад усіх рускіх земляў, дзе замацавалася праваслаўная вера, Полаччына пачала называцца Белай Руссю, што побач з іншым падкрэслівала яе этнічную адметнасць".

М.Ермаловіч не ставіць пад сумнеў праваслаўны характар беларускага хрысціянства. Ён выкрывае спробы католікаў "перацягнуць" на свой бок, зрабіць каталічкай вялікую праваслаўную асветніцу, святую Еўфрасінню Полацкую. Добра вядома, што славутая асветніца і нябесная заступніца зямлі Беларускай Святая Еўфрасіння памерла ў 1173 г. у Ерусаліме, куды прыехала як паломніца. "Але каталіцкія фальсіфікатары, паказвалі, што яна паехала ў Рым. Палітычная мэта гэтага падману крыецца ў тым, каб пераканаць беларускі народ, што яшчэ ў далёкія часы яго лепшыя людзі не цураліся Рымскай царквы і верна служылі ёй*". (гл. артыкул "У імя Бога і Айчыны").* У дадатак яны нават фальсіфікавалі знакаміты крыж Лазара Богшы, дзе зрабілі патрэбныя ім надпісы.

Праваслаўны характар беларускай царквы пачынае мяняцца з XV і асабліва XVI стагоддзя, калі пачаліся працэсы наступу каталіцтва і асабліва яго уніяцкага адгалінавання, адметнага тым, што ў ім (асабліва напачатку) максімальна захоўваўся праваслаўны ход набажэнства.

У сваіх творах Мікола Ермаловіч адзначае гвалтоўны характар распаўсюджання уніі на Беларусі. Але з цягам часу уніяцкая царква набывае ўсе большае распаўсюджанне, асабліва сярод простага, мужыцкага насельніцтва Беларусі. Гэты факт прымушаў святараў пры набажанстве пераходзіць на беларускую мову. Ермаловіч адзначае, што ў выніку "уніяцкая царква набывала значэнне беларускай нацыянальнай царквы." (Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. Мн. 2000, с. 369.).

Грукайце і вам дадзена будзе! *(1990 – 2000 г. Апошняе дзясяцігоддзе жыцця)*

Нацыянальна-дэмакратычная партыя Беларусі

Мікола Ермаловіч быў не проста кабінетным вучоным. Ён заўсёды трымаў актыўную грамадзянскую пазіцыю, імкнуўся рэалізаваць свае погляды на развіццё беларускай мовы і беларускай нацыі на практыцы. Яшчэ у 50-х гадах, бачачы катастрафічную сітуацыю з беларускай мовай у Маладзечна і думаючы, што мясцовыя ўлады пра гэта не ведаюць, ён вырашае схадзіць на прыём да Сяргея Прытыцкага, тагачаснага кіраўніка Маладзечанскай вобласці. Прытыцкага не застаў, затое меў магчымасць паразмаўляць з ягонай жонкай, якая сказала: "Да бросьте вы свои дурацкие разговоры об этой мове. Сергей Осипович всё прекрасно знает и полностью поддерживает линию партии по этому вопросу". Такі адказ літаральна шакаваў гісторыка, але зусім не адвярнуў ад барацьбы за свае погляды.

З самага пачатку ўзнікнення Беларускага народнага фронту, г.зн. з 1988 года Мікола Ермаловіч горача падтрымлівае гэты новы фармат Беларусі, фармат антыкамунізму і нацыянальнга адраджэння. Ён прымае ўдзел у Першым з'ездзе БНФ у 1989 годзе ў Вільні. А ў 1990 годзе прымае прапанову кіраўніцтва Нацынальна-дэмакратычнай партыі Беларусі далучыцца да яе дзейнасці і становіцца адным з трох яе старшыняў.

Найбольшы ўнёсак у дзейнасць НДПБ Мікола Ермаловіч зрабіў як ідэолаг Нацыянальна-дэмакратычнай партыі Беларусі.

Наогул гэтая старонка дзейнасці ў НДПБ Міколы Ермаловіча зусім не вядомая сучаснікам. Ні пра удзел гісторыка ў стварэнні ідэалогіі нацыянальнай дэмакратыі, ні пра працу на пасадзе сустаршыні ў самай правай партыі пачатку 90-х – Нацыянальна-дэмакратычнай партыі Беларусі (НДПБ) – амаль нідзе нават не ўзгадваецца.

Нацынал-дэмакраты…

Хто яны былі? Вядома адно: пачынаючы з канца 20-х гадоў XX стагодзя пад такім ярлыком аказаліся ў БССР самыя розныя людзі – пісьменнікі, вучоныя, працоўныя, сяляне, але найперш інтэлігенцыя і святары. Усе тыя, хто хацеў нацыянальнага адраджэння і дэмакратычных пераўтварэнняў у грамадстве.

Але найлепш пра сутнасць нацдэмаўшчыны сказаў у сваім артыкуле "У шэрагу першых" сам М.І.Ермаловіч. Гэты артыкул славуты гісторык напісаў як адмысловую прадмову да кнігі "Паслухайце нацыяналіста" – аўтара гэтага нарыса, якую, нажаль, Мікола Іванавіч не паспеў пабачыць – яна выйшла ў тым жа 2000 годзе – годзе ягонай трагічнай смерці, але, можа на які месяц, пазней:

"*У 20-я гады нацыянал-дэмакраты былі галоўнай сілай у беларусізацыі ўсіх бакоў нашага жыцця: эканомікі, культуры, асветы. Можна ўявіць тую пачварную шкоду, якая была нанесена нашаму народу ў выніку сталінскага тэрору ў 30-я гады. Абвінавачанне ў нацдэмаўшчыне было самым страшэнным супроць тых, хто ў той ці іншай меры ўдзельнічаў у нацыянальнай адбудове Беларусі. А трагічным вынікам гэтага стала вынішчэнне беларускай інтэлігенцыі, што прывяло ў далейшым да заняпаду ўсёй нацыі"*.

Увага да нацдэмаў 20-з – 30-х гадоў распачала свой новы віток з пачаткам перабудовы ў канцы 80-х гадоў XX ст. Утварэнне Беларускага народнага фронту і экспанецыяльны рост публікацый на тэмы беларускай гісторыі, культуры і публіцыстыкі асабліва расквітнеў з абвяшчэннем незалежнасці Беларусі ў 1991 годзе.

Мары патрыётаў Бацькаўшчыны) сталі спраўджвацца: Беларусь атрымала незалежнасць, беларуская мова набыла статус дзяржаўнай мовы. Вакол Беларускага

народнага Фронту, згуртавалася тысячы людзей, якіх вабілі ідэі дэмакратыі і нацыянальнага адраджэння.

Вось тут, у віхуры тых імклівых падзей пачатку 90-х і была створана першая нацыянальная беларуская партыя – Нацыянальна-дэмакратычная партыя Беларусі (НДПБ). Патрэба яе ўзнікла – з аднаго боку як спроба аднаўлення працы нацдэмаў 20-х, а з другога – як вылучэнне з БНФ самай патрыятычнай ягонай часткі.



Устаноўчая канферэнцыя НДПБ. Злева направа сядзяць М.Цмыг, А.Емельянаў, В.Навуменка.

На II канферэнцыі НДПБ, што адбылася 3 лістапада 1991 года, былі абраныя тры старшыні партыі: Віктар Навуменка, Анатоль Астапенка (аўтар гэтага нарыса) і Мікола Ермаловіч. М. Ермаловіч быў яе гонарам і, калі так можна сказаць, “візітнай карткай НДПБ”.

Зразумела, улічваючы век Міколы Ермаловіча і стан здароўя – апошняе было галоўным – ён не браў удзелу ў звычайных, рабочых мерапрыемствах партыі, бо амаль нічога не бачыў. Аднак ён амаль ніколі не прапускаў паседжанняў Управы НДПБ. Негалосным правілам, якое ўваходзіла ў абавязкі сяброў Управы, было наступнае: трэба было правесці гісторыка ад корпуса тэхналагічнага інстытута па в. Свярдлова (там адбываліся паседжанні Управы НДПБ) да чыгуначнага вакзалу і пасадзіць яго на цягнік да Маладзечна, дзе ён тады жыў. Зрок у Міколы Ермаловіча быў такі слабы, што здалёк ён нікога не пазнаваў і трэба было пры сустрэчы заўсёды прадстаўляцца. Выглядала гэта прыкладна так:

– Дзень добры спадар Мікола... – працягваю для пажацця руку і прадстаўляюся:

– Анатоль Астапенка…

У адказ заўсёды радасна:

– А, Анатоль, прывітанне, …, як пажываеце?

І пачынаецца гутарка.

Мікола Ермаловіч спрычыніўся і да распрацоўвання ідэалогіі нацыянальнай дэмакратыі, якую стваральнікам Нацыянальна-дэмакратычнай партыі патрэбна было неадкладна зрабіць, каб напісаць разгорнутую праграму партыі. У тыя гады мною былі напісаны важныя працы з нацыянальнай дэмакратыі: "Дзве тэзы аб нацыянальнай дэмакратыі", "Шляхі нацыянальнага адраджэння", "НДПБ – тэорыя і практыка" і г. д. Не малую ролю ў стварэнні гэтых прац, а пазней і кніг "Паслухайце нацыяналіста" і "Нацыянальная ідэя ў сучасным свеце" адыграў Мікола Ермаловіч.

Пасля прыходу ў НДПБ Міколы Ермаловіча, праца партыі стабілізавалася і паднялася на якасна новы ровень.

Першае: сталі рэгулярна праводзіцца міжпартыйныя семінары "Шляхі нацыянальнага адраджэння". Ідэя такіх навукова-адукацыйных семінараў зыходзіла ад аўтара гэтай кніжкі, але знайшла вялікую падтрымку з асобе Міколы Ермаловіча. Тэмы паседжанняў былі розныя: "Эканамічныя праблемы Беларусі", "Адраджэнне нацыянальнай беларускай царквы", "Нацыянал-дэмакратыя" і г. д. Бралі ўдзел ў гэтых семінарах вядомыя палітыкі, навукоўцы, духоўныя і культурныя дзеячы: прафесар-фізік Юры Хадыка, прафесар-эканаміст, зусім нядаўна адышоўшы ў лепшы свет (у 2013 г.) Уладзімір Кулажанка, эканаміст Леанід Злотнікаў, святары а. Ігар (Карастылёў), а. Георгій (Латушка), паэт Алег Бембель (цяпер манах Іаан), старшыня сялянскай партыі, цяпер ужо нябожчык Яўген Лугін, гісторык Алег Трусаў і многія іншыя. І неадменным ідэйным натхняльнікам гэтых сустрэч быў Мікола Ермаловіч.

Кожны праведзены семінар абавязкова асвятляўся ў прэсе, як значная грамадская падзея. Пад загалоўкам "Семінар, што працуе на адраджэнне" папулярная тады газета "Добры вечар" 28 лютага 1991 г. пісала: "У Мінску, у памяшканні БТІ С. М. Кірава пачаў працаваць дыскусійны семінар арганізаваны Нацыянальна-дэмакратычнай партыяй Беларусі. Мэта семінара – шырокае знаёмства слухачоў з сапраўднай, а не скажонай гісторыяй рэспублікі, з яе культурай, літаратурай, навукай, а таксама з позіркам сучасных дэмакратаў на акадэмічныя, экалагічныя ды іншыя праблемы савецкага народа…". За першую палову 1991 г. ведамасць семінара значна вырасла і тая ж газета "ДВ" за 11 мая 1991 г. ужо дала такі загаловак: "Міжпартыйная школа дэмакратаў".

Другое: пра партыю быў зняты тэлефільм, які паказваўся на БТ. Здыманне вялося ў Мінску і ў Маладзечне. У Маладзечне НДПБ мела адну з наймацнейшых суполак, там жыў тады Ермаловіч і таму пастанавілі зрабіць матэрыял "на прыродзе". Сапраўды, у Маладзечне

кіраўнік суполкі Лявон Шыман меў свой прыватны дом і дзялку, дзе была нават невялікая гаспадарка нутрыяў. У гэтых ягоных апартаментах і здымалі.

Узімку 1992 года з'явілася мажлівасць друкаваць матэрыялы НДПБ. Першая газета Беларускага народнага Фронту "Навіны БНФ "Адраджэньне", галоўным рэдактарам якой быў Алесь Суша, выдзеліла сталую старонку для матэрыялаў НДПБ. І ў студзені 1992 года выйшаў другі нумар "Навінаў", дзе адна старонка змяшчала матэрыялы аўтараў з НДПБ. Мікола Ермаловіч у "Слове да чытача" напісаў:

З нагоды адкрыцця старонкі нацыянальна-дэмакратычнае партыі Беларусі ў газеце "Навіны Араджэньня" хацелася б па магчымасці падзяліцца нашымі планамі. Найперш мы будзем знаёміць з мэтамі й задачамі нашага руху. Сярод іх найбольш важнымі ёсць напаўненьне сапраўдным зьместам нашага дзяржаўнага сувэрынітэту, стварэньне спрыяльных умоў для разьвіцьця беларускае культары, асьветы, беларусізацыі ўсіх сфэраў дзяржаўнага, эканамічнага і грамадскага жыцьця.

У сувязі з падпісаньнем пагадненьняў СНД беларускія нацыянальныя дэмакраты будуць звяртаць асаблівую ўвагу на тое, каб Рэспубліка была па-сапраўлнаму самастойнай дзяржаваю й ніякім чынам не змагла зноў падпасьці пад уладу таго ці іншага цэнтру, адначасова захоўваючы з усімі дзяржавамі Садружнасьці шчыльныя эканамічныя сувязі.

М. Ермаловіч, сустаршыня НДПБ.

Як відаць з прыточанага тэксту, і Мікола Ермаловіч і ўсе партыйцы, моцна засцерагаліся ў той час непажаданай магчымасці каб СНД не замяніла сабой СССР з яго аўтарытарызмам і іншымі савецкімі "каштоўнасцямі". Здабыць незалежнасць краіны важна, але гэта далёка не ўсё, каб стаць праўнай і дэмакратычнай дзяржавай.

На старонцы НДПБ у гэтым студзеньскім нумары "Навінаў БНФ" быў змешчаны артыкул М. Ермаловіча "Наша задача – узнавіць і працягнуць працу "нацдэмаў" 1920-х". У сваім артыкуле М. Ермаловіч выказаў думкі, якія можна пакласці ў аснову філасофіі беларускага нацыяналізму:

Збліжэнне народаў не толькі значыць іх адмірання, але наадварот, яшчэ больш іх крышталізуе. Як слушна заўважалі ў 80-х гадах мінулага стагоддзя беларускія народнікі, без усведамлення свае адметнасці кожным народам, усе чалавецтва было б статкам.

Вучоны ўпершыню выклаў сваю ведамую пазіцыю, пазней агучаную ў кнізе "Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае". Ён пісаў:

Улічваючы, што асаблівую шкоду для праўдзівага бачання нашае гісторыі нанёс тэзіс пра бездзяржаўнасць Беларусі да 1919, г. зн. да абвяшчэння БССР, трэба асаблівую ўвагу зьвярнуць на факты, якія яскрава сьведчаць аб раньніх дзяржаўных утварэннях на нашай зямлі: Полацкім, Турава-Піскім, Смаленскім й Новагародскім княствах. Асаблівая ўвага мусіць быць звернута на Вялікае княства Літоўскае, якое было створана не літоўскімі князямі, а нашым народам, і якое было працягам гісторыі папярэдніх дзяржаўных утварэнняў Беларусі. Гэтым толькі можна й вытлумачыць, чаму ў Вялікім княстве Літоўскім дамінавала беларуская культура, а беларуская мова была дзяржаўнай. ***Гісторыя Вялікага княства Літоўскага мусіць трактавацца як час найвялікшага ўздыму дзяржаўнасці Беларусі ў мінулым***, – (вылучэнне маё, – А.А.).

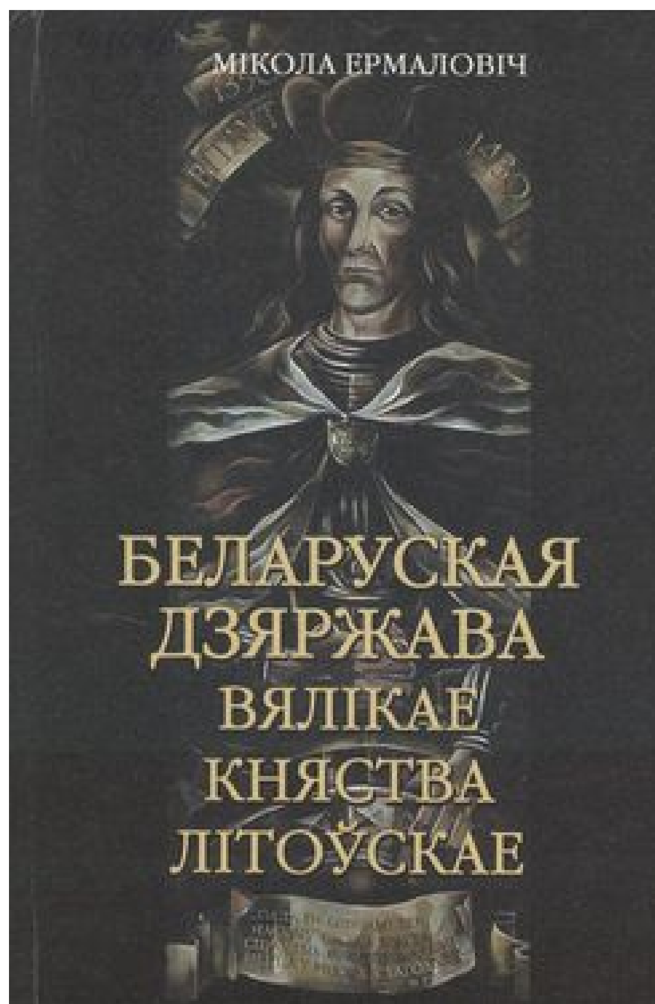
Вось як мусіць быць: "***Час найвялікшага ўздыму дзяржаўнасці***!" А згодна з сучаснымі "тэорыямі" незалежнасць Беларусі датуецца годам перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. Які тут уздым нацыянальнай сведамасці і гонару "за слаўнае мінулае" можа быць. Нельга змешваць адно свята з другім. І, калі людзям яшчэ зразумела тое, што мы перамаглі ў Айчыннай вайне і 3 ліпеня адзначаем Свята вызвалення Беларусі ад фашысцкіх захопнікаў (хоць напярэдадні мы святкавалі яшчэ і 9-га мая – Дзень Перамогі, але відаць "лішні раз не зашкодзіць"). Але чаму пры ліпеньскім свяце стаіць яшчэ слова "незалежнасць" і як яно лучыцца з нашай гісторыяй – гэта мала хто растлумачыць, бо дзяржаўныя СМІ пра гэтым проста маўчаць.

Мікола Ермаловіч лічыў, што хоць Беларусь і страціла сваю дзяржаўнасць, як дзяржава "Вялікае княства Літоўскае" ў часы Расійскай Імперыі, але памяць пра сваю дзяржаўнасць жыла ў сведамасці многіх беларусаў, такіх як Кастусь Каліноўскі, гоманаўцы, нашаніўцы. Ён лічыў, што менавіта іх працаю і аджыло ўсведамленне здабыць сваю дзяржаўнасць, якая толькі і магла даць росквіт матэрыяльных і духоўных сілаў Беларусі.

Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае

Так была названая апошняя кніга Міколы Ермаловіча, што ўбачыла свет ужо пасля смерці славутага гісторыка. У анатацыі да кнігі напісана :

"Гэта – яго кніга жыцця. Мікола Ермаловіч (1921 – 2000) выдатны беларускі гісторык і пісьменнік, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь, вярнуў нам нашу сапраўдную гісторыю, знявечанаю, абалганую, адабраную ад нас лжэвучонымі і палітыканамі. Аўтар працаваў над ёй да апошніх дзён, паспеўшы ўнесці ў яе ўсе неабходныя праўкі і дапаўненні…"



Вокладка кнігі жыцця Міколы Ермаловіча

У гэтай кнізе М.Ермаловіч абагульняе ўсе свае папярэднія даследванні ў адным томе. Упершыню беларускі характар і беларуская сутнасць Вялікага княства Літоўскага падкрэсліваецца як вызначальны тэзіс, як пастулат. І гэта адлюстравана ўжо ў назве. Упершыню прагучала такая нечаканая і разам з тым праўдзівая фраза: "Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае"

І ў гэтай кнізе і ў шэрагу іншых артыкулаў Мікола устойліва праводзіць думку аб старажытнасці Беларускай дзяржаўнасці: *"...калі дэталёва вывучаць нашу гісторыю ..., то можна ўпэўніцца, што на тэрыторыі Беларусі ў самай глыбокай старажытнасці пачалі фармавацца дзяржаўныя ўтварэнні – такія як Полацкае, Тураўскае, а пазней Навагрудскае княствы, з якіх асабліва вызначаецца першае*". Довад аб тым, што Полацкае княства і іншыя княствы на тэрыторыі Беларусі не з'яўляюцца беларускімі, бо тады не было назвы Беларусь Мікола Ермаловіч лічыць недарэчным.

"*Бо ў такіх выпадках, напрыклад, і Маскоўскае княстава нельга лічыць рускім, бо яно так не называлася. І сапраўды адзін і той жа народ можа мець на працягу гісторыі розныя*

назвы. Тое ж атрымалася і з Беларуссю, якая склалася з тэрыторый ранейшых палітычных аб'яднанняў, што былі тут" – піша Ермаловіч.

М.Ермаловіч сцвярджае, што "варта раскрыць нашыя летапісы і заходнія хронікі і ўважліва прачытаць адпаведныя месцы, як адразу пераканаемся, што на беларускіх землях у канцы XII – першай палове XIII ст не панавалі раз'яданнне і міжусобіца. А наадварот, крыніцы сцвярджаюць: паміж беларускімі землямі ў той час пачаўся працэс эканамічнага, палітычнага і культурна-этнічнага іх збліжэння".

Наступны тэзіс гэта сцвержанне таго, што не Літва заваявала Навангрудак, а Навагрудак, які ў той час быў буйным эканамічным цэнтрам, заваяваў Літву, – а пад Літвой тады разумелася не сучасная Літва, а Беларускае Панямонне. Менавіта адсюль з'явіўся у суседнім Навагарадку князь Міндоўг. . Ён быў запрошаны на княжанне і для стаў неўзабаве заваёўнікам Літвы, якая ўразалася клінам паміж Полацкам, Тураўскай і Навагарадской землямі. Канчаткова Літва была заваяваная князем Войшалкам – сіламі пінянаў і наваградцаў. І такім чынам Беларускае Панямоонне стал ядром будчага ВКЛ.

З пераносам сталіцы дзяржавы з Нагрудка ў Вільню беларускі характар гэтай дзяржавы не змяніўся. Новая сталіца як паказваюць археалагічныя і пісьмовыя крыніцы была заснаваная крывічамі і таму доўгі час газывалася Крывіч-горад ці Крывы горад. І потым Вільня становіцца цэнтрам беларускай культуры. Цікава, што назва "Літва" стала паступова распаўсюджвацца на большую частку тэрыторыі сучаснай Літвы (Аукшайцію). З усяго сказанага становіцца зразумелым, чаму пануючай культурай у Вялікім княстве Літоўскім, стала беларуская культура. М.Ермаловіч падкрэслівае – за ўвесь час свайго існавання у Літоўскай дзяржаве не было сказана альбо напісана афіцыйна ніводанага літоўскага слова – бо дзяржаўнай мовай з самага пачатку была беларуская мова.



Пласт "Мікола Ермаловіч". 2003. Бронза, ліццё. 34х29 см. Устаноўлены на гранітным помніку ў гонар гісторыкаў Беларусі. А.І. Фінскі.

Прызнанне. Нечаканая, але заслужаная слава

І ўсё ж Мікола Ермаловіч – шчаслівы чалавек. Госпад працягнуў да яго руку свае ласкі. Яго ідэі, яго тытанічная праца па стварэнню праўдзівай гісторыі Беларусі, па выкрыццю псэўдатэорый савецкай, ды і замежнай гістарычных школ – дала плён. Яго галоўная праца "Па слядах аднаго міфа", хоць і праз дваццаць год, але ўбачыла свет. І нават была потым два разы перавыдадзена. Яго фундаметальны твор "Старажытная Беларусь" быў высока ацэнены – кніга была адзначана Дзяржаўнай прэміяй Рэспублікі Беларусь і літаратурнай прэміяй імя Кастуся Каліноўскага.

У 90-я гады ХХст. Мікола Ермаловіч дачакаўся прызнання.

М.Ермаловіч – адзіны гісторык Беларусі, які, не маючы ніякіх навуковых званняў і вучоных ступеняў, з'яўляецца аўтарам уласнай, ужо многімі айчыннымі і замежнымі вучонымі прызнанай, навуковай канцэпцыі ўтварэння Вялікага княства Літоўскага. Канцэпцыя М.Ермаловіча адпавядае высновам беларускіх археолагаў. Яна ўключана ў афіцыйныя падручнікі, рэкамендавана Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь для вывучэння па курсу гісторыі Беларусі ва ўсіх навучальных установах.

Ён атрымаў Дзяржаўную прэмію Беларусі (1992), Літаратурную прэмію імя Уладзіміра Караткевіча, узнагароджаны медалём Францыска Скарыны (1993). За вялікі ўдзел у стварэнні сапраўднай гісторыі Беларусі Камітэтам Ушанавання ганараваны ордэнам "Гонар Айчыны" (25.03.1997) і адпаведным дыпломам. Занесены ў Кнігу гонару "Рупліўцы твае, Беларусь".

Пасля трагічнай смерці Міколы Ермаловіча, сябры клуба "Спадчына" ўзялі на сябе абавязак ушанаваць яго памяць. І многае было зроблена: былі усталяваныя помнікі гісторыку ў музеі ў Старых Дарогах і на яго радзіме – у Маладзечне, выдадзена кніга "Яго чакала Беларусь чатыры стагоддзі", дзе сабраныя ўспаміны сяброў, калег і родзічаў Міколы Ерамаловіча, а таксама змешчаныя раней нідзе не друкаваныя знакамітыя "Гутаркі".

У Старадарожскім мастацкім музеі экспануюцца яго кнігі і прысвечаныя яму творы: Яўген Мікалаевіч Ціхановіч (1911 – 2005, Мінск) "Партрэт Ганаровага сябра клуба "Спадчына", гісторыка Міколы Ермаловіча". 1995. Групавы партрэт "Васіль Быкаў сярод сяброў клуба "Спадчына". 2006. ДВП, алей. 80х60 см., Уладзімір Іванавіч Мелехаў (1954, Мінск)., Пласт "Мікола Ермаловіч". 2003. Бронза, ліццё. 34х29 см. Устаноўлены на гранітным помніку ў гонар гісторыкаў Беларусі. Аляксандр Іванавіч Фінскі (1953, Мінск). Медаль "Мікола Ермаловіч". 2003. Сілумін, ліццё. Дм – 16 см.

Заключэнне

Жыццё Міколы Ермаловіча абарвалася на 79-м годзе ягонага пакутнага шляху – у 2000 г. Ён загінуў пад коламі машыны, калі вяртаўся дадому з чарговай сустрэчы з прыхільнікамі яго таленту. Некаторыя аматары "лёгкіх сенсацыяў" лічаць, што гэта быў не няшчасны выпадак, а забойства. Маўляў, КДБ знішчыла ідэолага беларускіх нацыяналістаў паводле такога ж сцэнару, як раней быў забіты мастак Лявон Баразна і рэпрасавана мноства знакамітых людзей Беларусі.

Я так не лічу. Не органы спецслужбаў вінаватыя ў тым, што мы, людзі часта чэрствыя і эгаістычныя. Што мы дбаем перадусім пра сябе, а ў незручных для нас момантах робім выгляд, быццам чужыя справы нас не датычаць. Я маю на ўвазе тое, што ў той заломлівы вечар Мікола Ермаловіч быў адзін, яго ніхто не суправаджаў. А ён жа амаль што нічога не бачыў, быў амаль сляпы. А сляпыя заўсёды маюць павадыроў. Чаму ж спадар Мікола астаўся ў адзіноце? Дзе ж тады былі ягоныя прыхільнікі, людзі якім ён чытаў лекцыю, ці тыя што яе заказвалі? Я добра ведаю, што такі выпадак, калі М. Ермаловіч ішоў без спадарожніка, далёка не адзіны. Не раз у час розных мітынгаў і шэсцяў, у якіх Мікола Ермаловіч заўсёды браў удзел, узнікала сітуацыя знайсці таго, хто б давёў яго на электрычку (у Маладзечанскія часы), ці пасадзіў на аўтобус (калі ён жыў у сваёй аднапакаёўцы ў Малінаўцы).

Мікола Ермаловіч – гэта гонар нашай нацыі і падмурак як тэорыі, так і практыкі беларускага нацыяналізму XX стагоддзя. Я лічу, што мне вельмі пашанцавала быць паплечнікам і суразмоўцам чалавека такога магутнага таленту і бясконцай праўды.

Пакуль “наўчоныя мужы” спрачаюцца быў ці не быў Мікола Ермаловіч вучонымгісторыкам (ён жа не меў навуковых ступеняў!) – гістарычная навука упэўнена крочыць поруч з ягонымі гістарычнымі адкрыццямі, а новыя пакаленні маладых людзей з захапленнем чытаюць ягоныя кнігі і адкрываюць сабе нанова міф аб літоўскай заваёве.



Маладзечна. Магіла Міколы Ермаловіча.